

ΣΤΑΥΡΟΣ Γ. ΝΤΑΓΙΟΣ

100 ΧΡΟΝΙΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ, ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟ, ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΑΡΧΕΙΟ
1900-2000

LITERATUS

Σταύρος Γ. ΝΤΑΓΙΟΣ
100 χρόνια ελληνοαλβανικές σχέσεις
Ιστορικό, διπλωματικό, δημοσιογραφικό αρχείο

Α΄ έκδοση, Απρίλιος 2025

Επιστημονική επιστασία: Σταύρος Γ. ΝΤΑΓΙΟΣ
Φιλολογική θεώρηση: Ιωάννα Μπότση
Επιμέλεια αρχειακού υλικού: Σάββας Σταμάτιος Καραγεωργίου

© Literatus

ISBN: 978-618-5773-12-0

Literatus

Οδυσσέως 6, 546 27 Θεσ/νίκη | Τ. +2310516251 | Φ. +2310533900
www.literatus.gr | info@literatus.gr

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτηρας, απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται, πάντως, ότι κατά τον Ν. 2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗ	13
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ.....	17
ΕΓΓΡΑΦΑ.....	45
19011218. Ο προορισμός του Ελληνισμού.....	45
19110630. Υπουργείο Εξωτερικών προς προξενία Ηπείρου και Αλβανίας	48
19131130. Μελάς προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου	58
19140209. Τηλεγράφημα πρω/πουργού Βενιζέλου προς Γενική Διοί/σιν και Ε' Σώμα Στρατού Ιωαννίνων.....	61
19140213. Διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων προς την ελληνική κυβέρνηση.....	62
19140517. Το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας 17ης Μαΐου 1914.....	64
19181213. Γενική Διοίκηση Ηπείρου προς Υπουργείο Εξωτερικών.....	68
Η δημοσιογραφική έρευνα του Κωνσταντίνου Ρέντη για το Βορειοηπειρωτικό	70
19210211. Β. Ήπειρος – Δωδεκάνησος.....	71
19210508. Η νέα φάσις του Βορειοηπειρωτ. ζητήματος	74
19210809. Ο Αυλών.....	76
19210811. Το Αργυρόκαστρον.....	80
19211231. Τα τρία «εγκλήματα» εις βάρος της Βορείου Ηπείρου	81
19241017. Ο Αλβανός πρωθυπουργός Φαν Νόλη ομιλεί προς τον εν Ρώμη ανταποκριτήν του <i>Σκριπ</i>	97
19250224. Η αγγλοϊταλική διαφορά δια τα πετρέλαια της Αλβανίας. 104	
19250727. Η Αλβανία και τα ελληνικά συμφέροντα	108
19250905. Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών.....	114
19280417. Πολίτης προς υπουργό Εξωτερικών	119

19280916. Βόρειος Ήπειρος.....	123
19300909. Πρεσβεία Τιράνων προς Υπ/ργό Εξωτερικών	126
19301102. Ελληνική αντιπροσωπεία στην Κοινωνία των Εθνών προς Υπουργείο Εξωτερικών.....	138
19310315. Η Ελλάς και οι γείτονές της - Με τον βασιλέα Ζώγου δια την πολιτικήν της Αλβανίας και τας σχέσεις με την Ελλάδα	145
19331125. Υποπροξενείο Αγίων Σαράντα προς Υπ/γείο Εξωτερικών.	148
19331202. Κακώς εννοούμενη φιλία.....	158
19331213. Συνομιλία Τσαλδάρη και πρεσβευτού Αλβανίας δια τα ελληνοαλβανικά	162
Η λευκή εκπαιδευτική αποχή και ο δικαστικός αγώνας των Βορειοηπειρωτών (1925-1935)	163
19341202. Δηλώσεις του κ. Βενιζέλου δια το Βορειοηπειρωτικόν	176
19350222. Η ελληνοαλβανική διαφορά εις την Χάγη	180
19350815. Πρεσβεία των Τιράνων προς το Υπουργείο Εξωτερικών ...	183
19380212. Αι σχέσεις μεταξύ Αλβανίας – Ελλάδος	188
19390411. Πρεσβεία των Τιράνων προς το Υπουργείο Εξωτερικών .	188
19400707. Υποπροξενείο Αργυρόκαστρου προς Υπ/γείο Εξωτερικών	202
19401108. Η αλληλεγγύη του ελληνικού και αλβανικού λαού	204
19401112. Αλβανική λεγεών.....	204
19411205. Ο νέος πρωθυπουργός της Αλβανίας προς τον Ντούτσε	205
19440629. Από το ημερολόγιο του στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα	206
19450520. Η Βόρειος Ήπειρος	211
19450606. Εθνικές διεκδικήσεις: Ιστορία ενός μακρού Γολγοθά.....	213
19451004. Το Βορειοηπειρωτικό.....	216
19451206. Η Ελλάς έναντι της Αλβανίας.....	218
19460626. Γενική Διοίκησης Ηπείρου προς Υπουργείον Εξωτερικών ..	221
19460707. Συνέντευξη τύπου του Πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Τσαλδάρη στο Παρίσι σχετικά με τα εθνικά δίκαια και τις σχέσεις με την Αλβανία.....	224

19460802. Περί του τρόπου διαβίωσης των ενταύθα προσφύγων Βορειοηπειρωτών.....	224
19460806. Διατί διεκδικούμε την Β. Ήπειρον	227
19460808. Συνομιλία του έλληνα Πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Τσαλδάρη με τον αρχηγό της γιουγκοσλαβικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι Εντουάρντ Κάρντελ.....	229
19460823. Η εμπεριστατωμένη και αποστομωτική απάντησις του Πρωθυπουργού κ. Κωνσταντίνου Τσαλδάρη εις τα ψευδολογήματα και τους μωρούς κομπασμούς του Αλβανού Εμβέρ Χότζα.....	232
19450925. Ο παράδεισος του Εμβέρ Χότζα	243
19461009. Η Ελλάς ουδέποτε θα εγκαταλείψη τα προαιώνια δικαιώματά της επί της Βορείου Ηπείρου	245
19470211. Αι συνεδριάσεις της Επιτροπής Ερεύνης.....	249
19470718. Ο αντιπρόσωπος της Ελλάδος κ. Δενδραμής εκθέτει από του ραδιοφωνικού σταθμού των Ηνωμένων Εθνών τα της τελευταίας συνωμοσίας κατά της Ελλάδος.....	255
19470920. Ενώ η Ελλάς τελεί υπό απειλήν.....	258
19480805. Επιστολή του Γιάννη Ιωαννίδη προς τον Κότσι Τζότζε αντιπρόεδρο της αλβανικής κυβέρνησης.....	259
19481012. Επιστολή του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας προς την Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας	261
19490605. Ολόκληρον το κείμενον του τηλεγραφήματος του κ. Τσαλδάρη προς τον Γενικόν Γραμματέα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών κ. Τρύγκβε Λη.....	261
19490822. Επιστολή του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας προς το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του Αλβανικού Κόμματος Εργασίας.....	265
19491004. Η Αλβανία προσπαθεί να δημιουργήση θόρυβον δια δήθεν παραβιάσεις των ενόπλων μας δυνάμεων.....	273
19491109. Έκθεση για δυο πρόσφυγες που φρόντιζαν να φύγουν για τη μοναρχοφασιστική Ελλάδα, πιάστηκαν απτην αλβανική Ασφάλεια....	279
19501231. Ο Μεχντί Φράσιαρι δια την Βόρειον Ήπειρον	280

19510000. Ο Άγγελος Βλάχος από τη Ρώμη για τις συναντήσεις με αλβανούς πολιτικούς φυγάδες στην Ιταλία και το πραξικοπηματικό κίνημα κατά του κομμουνιστικού καθεστώτος της Αλβανίας	283
19520722. Επιστολή του υπουργού Εσωτερικών Μεχμέτ Σέχου προς τον Γενικό Γραμματέα του ΚΚΕ Νίκο Ζαχαριάδη	287
19521013. Υπουργείο Εξωτερικών προς Υπουργείο Πρόνοιας για την εγκατάσταση οικογενειών Βορειοηπειρωτών εις το χωρίον Ρίζιανι	289
19530726. Δια μίαν Έλληναλβανικήν Συμφωνίαν	290
19530824 Επιστολή της ΚΕ του ΚΕΑ προς τον Γιώργη Ερυθριάδη για τη βελτίωση του συστήματος υποκλοπών	295
19531114. Αποβλέπει εις αποκατάστασιν των διπλωματικών σχέσεων μετά της Ελλάδος η αλβανική πρότασις περί οροσημάνσεως.....	297
Η διαρρύθμιση των ελληνοαλβανικών συνόρων και η οροσημάνση	299
19550804. Η Ελλάς δέχεται την αποκατάστασιν των σχέσεων με την Αλβανίαν αλλ' υπό ωρισμένας προϋποθέσεις.....	307
Περιληπτική αναδρομή στις διμερείς σχέσεις της δεκαετίας '50.....	311
19560202. Επιστολή του φυλακισμένου Έλληνα υπηκόου Γιάννη Καμπάνη προς την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας	315
19570310. Τι δεν είδεν ο κ. Ηλ. Μπρεδήμας εις την Αλβανίαν	318
19571215. Συνέντευξις του Εμβέρ Χότζα στην <i>Αυγή</i> : Τεχνητά και αβάσιμα τα εμπόδια στην αποκατάστασιν των σχέσεων Αλβανίας και Ελλάδος.....	319
19580122. Στάσιμον παραμένει το θέμα της εκκαθαρίσεως των ναρκών του Στενού Κερκύρας και Αλβανίας.....	324
Η εκκαθάριση του ναρκοπεδίου του Στενού Κερκύρας	325
19601027. Χαιρετιστήριον μήνυμα του αρχηγού μας μητροπολίτου Αργυρόκαστρου προς τους βορ/ηπειρώτας επί τη 20ή επετεΐω του μεγάλου εθνικού θριάμβου	328
19601205. Επιστολή του αντιπρόσωπου του ΚΚΕ στην Αλβανία Γιώργη Αργυρόπουλου προς τον Πρώτο Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής Του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας Ενβέρ Χότζα.....	331
19611110. Πρεσβεία Ελλάδος του Λονδίνου προς Υπουργείο Εξωτερικών	335

19611114. Ελληνική Πρεσβεία στο Βελιγράδι προς το Υπουργείο Εξωτερικών	336
19611231. Αλβανία.....	340
19620906. Πάργα	343
19660331. Έμμεσος κρούσις προς την αλβανική κυβέρνηση δια την αποκατάστασιν διπλωματικών σχέσεων.....	345
19670808. Ο κ. Παπαδόπουλος τονίζει: Ιεράν προσημείωσιν ενέγραψεν η Ελλάς εις Βόρειον Ήπειρον.....	347
19680215. Οι εχθροί κάθε μάρκας ας γνωρίζουν καλά ότι στη χώρα μας επαγρυπνούν μεγάλοι και μικροί, γυναίκες και άντρες	348
19700510. Αι δηλώσεις του κ. Πιπινέλη: Η Αλβανία	351
19710507. Ελλάς - Αλβανία αποκατέστησαν διπλωματικές σχέσεις ..	353
19710507. Ο τέως Υπουργός των Εξωτερικών κ. Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας προέβη εις τας ακόλουθους δηλώσεις	357
19710509. Μετά την ανταλλαγήν πρεσβευτών θα γίνουν συνεννοήσεις και δια προξενικήν συμφωνίαν με τα Τίρανα.....	358
19710523. Ευχαριστημένη η Ρωσία από την αλβανική προσέγγισι.....	359
19720606. Περιοδεία του Αλβανού πρεσβευτού.....	360
19720619. Ο πρέσβης της Αλβανίας Λικ Σεΐτι προς το Υπουργείο Εξωτερικών Υποθέσεων Δ' Διεύθυνση	361
19721217. Ικανοποιήσις εις τας Αθήνας από τας δηλώσεις του Εμβέρ Χότζα	365
19740607. Επιστολή του Ανδρέα Παπανδρέου, Πρόεδρου του Εθνικού Συμβουλίου του Πανελληνίου Απελευθερωτικού Κινήματος (ΠΑΚ) προς τον σ. Ενβέρ Χότζα, Πρώτο Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας	366
19741000. Αλβανία.....	368
Συνοπτική εικόνα της βορειοηπειρωτικής παιδείας και πολιτισμού κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής υπερίσχυσης (1945-1990)	370
19760118. Πρεσβεία Αθηνών προς την Δ' Διεύθυνση Υπουργείου Εξωτερικών	377
19770116. Ο παιδικός μου φίλος Ισμαήλ Κανταρέ.....	383

19801221. Ο Μάρκος Μπότσαρης συντάκτης Λεξικού	387
19810603. Οι Αλβανοί επεκτείνονται... επί χάρτου στην Ήπειρο	393
19820120. Θέμα μειονότητας στην Αλβανία έθεσαν Ευρωβουλευτές «Ν.Δ.»	397
19820403. Πρακτικά από τις συνομιλίες του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμανλή με τον Γιουγκοσλάβο Υπουργό Εξωτερικών κ. Vrhovac στις 3 Απριλίου 1982.....	397
19820626. Ψήφισμα 22ου συνεδρίου της Πανεπειρωτικής Ομοσπονδίας Αμερικής.....	399
19840222. Ερώτηση στην Ευρωβουλή για το βορειοηπειρωτικό.....	401
19840223. Διορθωτικές δηλώσεις για το βορειοηπειρωτικό.....	403
19840930. Να γίνουν σεβαστά τ' ανθρώπινα δικαιώματα στη Βόρειο Ήπειρο.....	404
19841216. Θα ήθελα να ξαναπάω στην Αλβανία.....	413
19841223. Ισμαήλ Κανταρέ: Επίσκεψη στους παλιούς γείτονες.....	417
19850131. Το ταξίδι στην Αλβανία – γεγονός ιστορικής σημασίας	425
19850412. Συλλυπητήριο τηλεγράφημα του Έλληνα πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου προς τον Αλβανό πρωθυπουργό Αντίλ Τσαρτσάνη για τον θάνατο του Εμβέρ Χότζα.....	429
19850823. Δήλωση του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη για την πρόθεση της κυβερνήσεως να άρει το καθεστώς της εμπόλεμης καταστάσεως με την Αλβανία.....	429
19850825. Η άρση του «εμπολέμου» Ελλάδος και Αλβανίας μελετάται από καιρό.....	430
19870313. Χαιρετισμός του Προέδρου των ΗΠΑ Ρόναλντ Ρέηγκαν με την ευκαιρία του 71ου ετήσιου δείπνου που δίνουν οι Βορειοηπειρώτες της Νέας Υόρκης	432
19870809. Περίληψη της εισήγησης του Υπ. Εξωτερικών κ. Κάρολου Παπούλια σχετικά με την άρση της «Εμπόλεμης Κατάστασης» Ελλάδας-Αλβανίας.....	433
19870905. Ποιος θα κερδίσει τελικά από την άρση του εμπολέμου	438
19871115. Η άρση του «εμπολέμου» πέρα από τη βούληση	442
19900103. Η περεστρόικα δεν αφορά την Αλβανία	445

19900106. Το μήνυμα της Ελευθερίας	452
1990010. Η Τελική Πράξη του Ελσίνκι και οι σχέσεις με την Αλβανία	454
19900111. Οι «αποδείξεις».....	458
19900714. Στην ελευθερία με ελληνικά πλοία	460
19901104. Όταν τα όνειρα αστυνομεύονται.....	462
19901228. Οι Βορειοηπειρώτες να παραμείνουν στην Αλβανία	464
Η βορειοηπειρωτική ελληνόγλωσση παιδεία και ο πολιτισμός ως πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο χωρών (1990-2000).....	466
19930910. Επιστολή του ύπατου αρμοστή της Δ.Α.Σ.Ε. για τις εθνικές μειονότητες Van der Stoel προς τον υπουργό Εξωτερικών Αλβανίας Αλφρέντ Σερέκι.....	467
19940412. 12 Απριλίου 1994.....	474
19940528. Διαμαρτυρία της ΔΕΕΕΜ «Ομόνοια» προς τις αλβανικές αρχές και διεθνείς οργανισμούς.....	476
19940528. Δελτίο Τύπου της Πρεσβείας της Ελλάδας στα Τίρανα.....	477
19940628. Επιστολή εννέα μελών του Αμερικανικού Κογκρέσου προς τον Πρόεδρο Sali Berisha.....	478
19940514. Επιστολή Πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου στον ΟΗΕ και σε Ευρωπαίους Ηγέτες σχετικά με τη δίκη της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία.....	479
19940909. Απόφαση αλβανικού δικαστηρίου	482
19940815. Άρχισε η δίκη των πέντε στελεχών της Ομόνοιας.....	485
19960321. Κύρωση Συμφώνου Φιλίας, Συνεργασίας, Καλής Γειτονίας και Ασφαλείας μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και Δημοκρατίας της Αλβανίας.....	488
19970200. Εθνική Ελληνική Μειονότητα	496
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	500
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	507

ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗ

Υπό μια άδολη μαρτυρία, η συλλογή τούτη δεν ανήκει σ' εμένα· ανήκει, πρωτίστως, στους συγγραφείς, ιστοριοδίφες, αρχειοθέτες, διπλωμάτες και δημοσιογράφους, οι οποίοι με θρησκευτική προσήλωση και φανατική αφοσίωση επιτέλεσαν την αποστολή, εκπλήρωσαν τη διακονία και τίμησαν το επάγγελμά τους. Ποτέ, ωστόσο, δεν μπορείς να είσαι σίγουρος για το πόσο αδέκαστοι υπήρξαν, αμερόληπτοι ή μεροληπτικοί, αδελέαστοι ή αργυρώνητοι, άμεμπτοι ή επίμεμπτοι, υποκινούμενοι από αγαθά ή ταπεινά ελατήρια, εμφορούμενοι από πίστη στην πατρίδα, αμετακίνητοι στην επαγγελματική τους συνείδηση ή παρακινούμενοι από αθέμιτες επιρροές, από δόλο ή επ' αγαθώ των ιδίων κατά τη σύνταξη των τεκμηρίων, την αποστολή των τηλεγραφημάτων ή δημοσιογραφικών άρθρων, τη συλλογή αναλέκτων κλπ. Γι' αυτό η επιλογή και η επιμέλεια των 137 αρχειακών τεκμηρίων που διαλαμβάνονται στον τόμο, έγινε ύστερα από βασανιστική διασταύρωση και σχολαστική ανάλυση για την αυθεντία τους και την αλήθεια που πρεσβεύουν.

Στην πολυετή έρευνά μου με ωφέλησαν, ωστόσο, πρακτικά, με διάφορους τρόπους, με συμβουλές, οδηγίες ή άλλες ευχέρειες άνθρωποι που έως τότε δεν γνώριζα, αλλά στη συνέχεια συνδεθήκαμε με φιλικές ή απλώς συνεργατικές σχέσεις, με φίλους, συναδέλφους ή «μαχητές» του ίδιου προμαχώνα. Σε αντιδιαστολή με αυτούς, με κάποιους άλλους δεν δυνάμεθα να βρούμε κοινούς τόπους ή ίδια αντίληψη στην ιστορική σπουδή, αλλά αυτό είναι περισσότερο από λογικό· όλοι αυτοί έχουν την κατανόησή μου.

Η συλλογή αυτή, ωστόσο, βασίσθηκε στη γενναιοδωρία και ευεργεσία ορισμένων ανθρώπων, συναδέλφων και μελετητών τους οποίους

ευγνωμονώ:

Τους προϊσταμένους της Υπηρεσίας Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, Φωτεινή Τομαή, πρεσβευτή ε. τ., συγγραφέα και ιστορικό και Γεώργιο Πολυδωράκη, εμπειρογνώμονα πρεσβευτή – σύμβουλο Β', οι οποίοι με βοήθησαν στην έρευνά μου στους φακέλους του αρχείου σχετιζόμενων με τις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών έως το 1960, την Κατερίνα Ζωγράφου, στο Τμήμα Αναγνωστηρίου και Αρχειακής Έρευνας των Γενικών Αρχείων του Κράτους, η οποία με οδήγησε σε φακέλους που περιείχαν υλικό για τους

βορειοηπειρώτες πολιτικούς φυγάδες στην Ελλάδα μετά το 1945, την αρχιόνομο των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), Άντα Κάπολα, η οποία ανύσταχτα με οδήγησε και μου υπέδειξε φακέλους με ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον για τις σχέσεις των δύο κομμάτων, ΚΚΕ και Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας (ΚΕΑ), κατά τη διάρκεια της μακράς ψυχροπολεμικής οξύτητας, τον δρ. Γιάννη Χάλκο, υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου του Ιδρύματος «Κωνσταντίνου Καραμανλή», ο οποίος, ως άριστος γνώστης των συλλογών, με βοήθησε στην επιλογή τεκμηρίων του Ιδρύματος που σχετιζόταν με την εμπλοκή του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα και Κωνσταντίνου Καραμανλή στις ελληνοαλβανικές σχέσεις.

Ιδιαίτέρως ευγνωμονώ τους (αλφαβητικά): Βασίλη Μηνακάκη, υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου της εφημερίδας *Καθημερινή* και τον Γιάννη Διαμαντή, υπεύθυνο του Ιστορικού Αρχείου των εφημερίδων *Το Βήμα* και *Τα Νέα*, οι οποίοι απλόχερα και ανεμπόδιστα μου έθεσαν στη διάθεσή μου τα αντίστοιχα αρχεία με ατίμητο κύρος στην έρευνά μου, κυρίως στην επαλήθευση των όσων διατεινόταν η μυστική διπλωματία ή – όπως κατίσχυσε σήμερα– η «κρυφή ατζέντα» των πολιτικών.

Ιδιαίτερες οφειλές, προπαντός, αναγνωρίζω στη φιλόλογο Ιωάννα Μπότση, η οποία επιμελήθηκε τον τόμο με αστείρευτη έμπνευση και αέναο ενθουσιασμό, υπερβαίνοντας τα στυγνά επαγγελματικά όρια του καθήκοντος, γλυτώνοντάς με από λάθη, αστοχίες και παραδρομές, υπομένοντας αδιαμαρτύρητα τις συγγραφικές μου παρεμβάσεις της τελευταίας στιγμής· ειλικρινείς ευχαριστίες και στον νεαρό ιστορικό Σάββα Σταμάτιο Καραγεωργίου, ο οποίος, ενσκήπτοντας σε παλαιά έγγραφα, πολλές φορές δυσανάγνωστα και με πολλές γλωσσικές και υφολογικές ιδιαιτερότητες, αφιέρωσε πολλές εργατοώρες, προσηλωμένος, καρτερικά και αυτός, στην ακριβή μεταφορά των ιστορικών εγγράφων. Αλλά και πάλι, τα όποια λάθη εμφιλοχώρησαν στον τόμο συνιστούν αποκλειστικά και μόνον δική μου αμαρτία.

Ευχαριστώ και όλους τους φίλους και συναδέλφους μου αλβανούς ιστορικούς επιστήμονες, οι οποίοι με τις ατέρμονες συζητήσεις (πότε ήρεμα και πότε όχι) με βοήθησαν να κατανοήσω το πνεύμα και την αντίληψη της ερμηνείας τους, η οποία αντιδιαστέλλεται πολλές φορές από τη δική μου. Αποκλίσεις και διαφορές υπήρξαν και με τους έλληνες συναδέλφους, αλλά μέσα από τη διαφορετικότητα εδραιώνεται η ιστορική αλήθεια.

Για όλους έχω την επίγνωση της οφειλής.

Την μεγαλύτερη, όμως, οφειλή αναγνωρίζω σε έναν βορειοηπειρώτη επιστήμονα, λόγιο και ευεργέτη μου, τον Αριστοτέλη Πάνο, ο οποίος

έλαμψε ως καθηγητής οικονομικών στις αίθουσες του Πανεπιστημίου των Τιράνων τη δεκαετία του '70 και ο οποίος εκδήμησε με την οδύνη ότι δεν μπόρεσε να δει κάποιον να γράφει ορθά και δίκαια την ιστορία μας, «αναμένοντας τον Παπαρρηγόπουλό μας». Στις ατέλειωτες συναρπαστικές συζητήσεις μας για την ιστορία και τη λογοτεχνία μπορούσε να κατανοήσει τους πάντες, αλλά ουδαμώς εκείνους που αποποιούνται την ταυτότητά τους.

Στη μνήμη του αφιερώνω το έργο τούτο.

Θεσσαλονίκη, Μάρτιος 2025

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ. Καίτοι κατά καιρούς διακινήθηκαν υποθέσεις –αναπόδεικτες, βέβαια, έωλες και με λαϊκίστικη αιχμή– ότι οι δύο λαοί, ο ελληνικός και ο αλβανικός, έλκουν την καταγωγή τους από την ίδια αρχαία φυλή, την πελασγική, καίτοι κατά καιρούς οι δύο χώρες ήλεγχαν ως κοινό εχθρό τον σλαβικό επεκτατισμό στα βόρεια σύνορά τους, καίτοι κορυφαίοι λόγιοι, ένθεν κακείθεν, διαλαλούν ότι μεταξύ των δυο λαών δεν καταγράφηκαν ποτέ ένοπλες συγκρούσεις και αιματηροί πόλεμοι –διαψευδόμενοι όχι και από το τόσο απώτερο ιστορικό παρελθόν– η νεότερη ιστορία τους δεν υπήρξε ποτέ ήρεμη. Όσο κι αν το αποδίδουμε αυτό σε ενέργειες ομοιοθέρμων, σε άστοχες επιλογές ή σε αθέμιτες επιρροές και προσωπικές φιλοδοξίες, τόσο ο απλουστευμένος ιστορικός συλλογισμός όσο και η επιστημονική τεκμηρίωση δεν μας πείθει. Τη συλλογιστική αυτή με τόσες αντιφάσεις, δεισιδαιμονίες, ασήκωτο βάρος παραλογισμού και ελάχιστη μεταρσίωση υγειούς σκέψης μόνο μια ψυχαναλυτική ερμηνεία θα την επιλύσει.

Η μεν «αισιοδοξία της μνήμης» –θυμούμαστε μόνον τα θετικά– κάποτε μετατρέπεται σε νοσταλγία και αυτή είναι ευεργετική για τους άδολους πολιτικούς, αλλά άβολη για τους ιστορικούς επιστήμονες. Η δε «απαισιοδοξία της μνήμης» –θυμούμαστε μόνον τα αρνητικά– κάποτε μετατρέπεται σε ρεβανσισμό και αυτός είναι επίσης ευεργετικός για τους δόλιους πολιτικούς, αλλά δυσχερής για τους ιστορικούς επιστήμονες.

Στο λυκαυγές του 20ού αιώνα, με την εδαφική συγκρότηση του αλβανικού κράτους, Ελλάδα και Αλβανία διεκδικούσαν την ίδια γεωγραφική περιοχή, την Ήπειρο: Η Ελλάδα το βόρειο τμήμα της, ήτοι τη Βόρειο Ήπειρο, και, αντιστρόφως, η Αλβανία το νότιο τμήμα, ήτοι τη νότιο Ήπειρο. Η Ελλάδα το 1914 –και διστακτικά το 1916– παρακινούμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις επιχείρησε ανεπιτυχώς την ένωση της διεκδικούμενης περιοχής με την υπόλοιπη Ελλάδα· το 1940-41 απελευθέρωσε την περιοχή από την ιταλική κυριαρχία και επιχείρησε να συναρθρώσει νέες δομές εξουσίας (μπορούσε να τα κάνει και το 1949, κατ' επίκληση του άρθρου 51 του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ, αλλά δεν το τόλμησε, αποθαρρημένη από τις Μεγάλες Δυνάμεις περιοριζόμενη μόνον σε ρητορικές προειδοποιήσεις). Αντιστρόφως και η Αλβανία, επίσης συνεπικουρούμενη από τις Μεγάλες Δυνάμεις (την Ιταλία) το 1940-41 επιχείρησε να

ενωθεί με τη Θεσπρωτία και να δημιουργήσει τη «Μεγάλη Αλβανία». Μάλιστα, τα πρώτα αγήματα στην κατακτημένη Αθήνα την άνοιξη του 1941 συγκροτούντο από αλβανούς στρατιωτικούς. Το 1948-49 μικροί σχηματισμοί του τακτικού αλβανικού στρατού επιχειρούσαν εντός της ελληνικής επικράτειας από κοινού με τον ΔΣΕ σε μια επικίνδυνη προσπάθεια ανατροπής της συνταγματικής τάξης στην Ελλάδα όπου διακυβευόταν σοβαρά η εδαφική της ακεραιότητα.

Ως απόνερα της διαρκούς και υποκαίουσας έντασης οι προαιρέσεις αυτές εκφράζονται ως δεδηλωμένες και σήμερα από συγκεκριμένους κύκλους, αμφοτέρωθεν.

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ. Η ιστορία και η ιστορική λογική είναι κάτι πολύ πιο πολύπλοκο απ' ό,τι έχουμε συνηθίσει να πιστεύουμε, μια θεότητα ασυγκίνητη, από την ετυμολογία της οποίας δεν διέφυγε κανείς. Η ανάταση και η διακονία της ιστορικής αλήθειας και της ιστορικής τεκμηριωμένης πραγματικότητας βοηθάει στη διατήρηση της πολιτισμικής, ιδεολογικής και πολιτικής μνήμης. Αλλά μόνον όταν αναγιγνώσκεται ορθώς.

Στην ιστορική επικράτεια η ακαδημαϊκή προσοχή έχει αφοσιωθεί ελάχιστα στα ελληνοαλβανικά πράγματα, υποβαθμίζοντάς τα, ενώ έπρεπε να συμβαίνει το αντίθετο, λόγω μιας σειράς παραγόντων. Η ελληνική βιβλιογραφία τις υποβάθμισε, ενώ η αλβανική τις αντιμετώπισε με έκδηλη και αδικαιολόγητη εμπάθεια και αντιζηλία.

Από τη δεκαετία του '20 επικρατούσε ο εξής τύπος στις διμερείς σχέσεις, τον οποίο διατύπωνε με οξύνοια και γλαφυρότητα ένας ευφυής Έλληνας διπλωμάτης υπηρετών στο Αργυρόκαστρο: «Αι καχύποπτοι αλβανικάί αρχαί είναι διατεθειμέναι να διαβλέπωσι σκοτίους σκοπούς υπονομεύοντας την χώραν των.»

Τη δεκαετία του '50 ένας άλλος Έλληνας διπλωμάτης, πραγματιστής, αλλά και στυγνός τεχνοκράτης, ο Αλέξης Κύρου, ο οποίος ταυτίστηκε με την ελληνική διπλωματική υπηρεσία στον ΟΗΕ, έβλεπε έτσι «τη μικρή και ανυπόληπτη Αλβανία»:

Το αλβανικόν ηθελήσαμεν πάντοτε να το βλέπωμεν όπως επιθυμούμε να ήτο και όχι όπως πραγματικώς ήτο... Επιμένωμεν να θεωρώμεν τους Αλβανούς ως καθυστερημένους μεν, αλλά και γενναίους και ιπποτικούς εξαιδέλφους, τους οποίους ιερόν έχωμεν καθήκον να ποδηγετήσωμεν εις την οδό του πολιτισμού και οι οποίοι ήσαν έτοιμοι να μας ανταποδώσουν τας υπηρεσίας αυτάς με θησαυρούς συμπάθειας και με ανεξάντλητον επιθυμίαν δι' ειλικρινήν συνεργασίαν. Τίποτε δεν ίσχυσε να μας ανοίξη τα μάτια... να προσγειωθώμεν και να αντιληφθώμεν επι τέλους την

πραγματικήν αλβανικήν νοοτροπία, η οποία δεν είχε τίποτε το κοινό με τους ενθουσιώδεις οραματισμούς μας.¹

Οι Αλβανοί, από την άλλη, είχαν και αυτοί παγιώσει την αντίληψή τους για την Ελλάδα και τους Έλληνες. Την εξέφραζε ένας από τους πιο ψυχρούς αλβανούς διπλωματικούς παράγοντες, το alter ego του Κύρου στην αλβανική διπλωματία, ο Λικ Σεΐτι (Lik Seiti), υπηρετών πολλά χρόνια στην Ελλάδα ως διπλωμάτης:

Οι Έλληνες είναι δεινοί σοβινιστές με αποτέλεσμα η Ελλάδα να επεκτείνεται συνεχώς ιστορικά εις βάρος άλλων χωρών... έτσι αυτοί είναι και θα παραμείνουν λυσσαλέοι σοβινιστές, πιστοί σε ένα δρόμο τον οποίο ακολουθούν με άλλα μέσα και άλλους τρόπους.²

Πάνω στη βάση αυτή χτίστηκαν και οι διμερείς σχέσεις, με αμοιβαία δυσπιστία, πλέγμα φοβίας και υποβόσκουσα εχθρότητα.

Στην πραγματικότητα, οι κατά καιρούς εδαφικές αξιώσεις των Αθηνών, αρθρωμένες ασθενώς σε διάφορα πολιτικά και διπλωματικά έδρανα και καταδικασμένες σε αποτυχία και για τις οποίες δεν μπορείς να είσαι ποτέ σίγουρος και να γνωρίζεις πόση αλήθεια ενείχαν και κατά πόσο πίστευαν οι ίδιοι οι εισηγητές στην ευόδωσή τους (δεδομένης της δυτικής άρνησης), παρήγαγαν νευρώδη αντίδραση ως και δεισιδαιμονίες στα Τίρανα, τα οποία εμφάνιζαν την Ελλάδα ως φόβητρο. Και αυτό βόλευε την εσωτερική προπαγάνδα για συσπείρωση και περιχαράκωση λαού και εξουσίας εναντίον του κοινού εχθρού που απέβλεπε στον εδαφικό ακρωτηριασμό της χώρας. Τα Τίρανα δεν αποδέχονταν την «ηττοπάθεια και την κατωτερότητα» της μικρής χώρας που της κουνούσε το δάκτυλο η – κατ' επίφασιν στην πραγματικότητα – ληστρική Ελλάδα, με την ψευδεπίγραφη δόξα του παρελθόντος και το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας». Στο μέτρο του εφικτού και η Αλβανία, με τους εμφανείς ή αφανείς εταίρους της, εξέφραζε τις ίδιες βλέψεις και τον ίδιο άκρατο αλυτρωτισμό, πυροδοτώντας οργή και παραφορά στην Αθήνα.

Αδρομερώς, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας απέναντι στην Αλβανία βασίσθηκε ανέκαθεν σε μια βασανιστικά ανισοβαρή εξίσωση, την οποία δεν μπόρεσε να ισοσταθμίσει ποτέ. Από τη δεκαετία του '20 του

¹ Αλέξη Κύρου. *Ελληνική εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Εστία 1955, σ. 198.

² Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme [Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών Υποθέσεων] (εφεξής AMPJ), Viti (εφεξής V.) 1975, Dosja (εφεξής D.) 537 (B/1-8), Fleta (εφεξής Fl.) 30, Για τις σχέσεις με την Ελλάδα, Αθήνα, 3 Φεβρουαρίου 1975.

παρελθόντος αιώνα, όταν αναδύονται τα πρώτα σημάδια θεσμικής διάρθρωσης του αλβανικού κράτους, διαφαίνονται δύο (αντίρροπες) γραμμές στην ελληνική εξωτερική πολιτική αντιμετώπισής του: η μεν πρώτη πίστευε ότι η διατήρηση και η ανάπτυξη των διμερών σχέσεων θα έπρεπε να χτιστεί υπό την αίρεση του σεβασμού των εθνικών δικαιωμάτων του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού από το νεότευκτο αλβανικό κράτος (υιοθετούμενη βραδύτερα, πειστικά και σταθερά, από τον υπουργό των Εξωτερικών Αντώνη Σαμάρια τη δεκαετία '80-'90), η δε δεύτερη πίστευε ότι και μόνη της η πρόοδος των σχέσεων θα επέφερε νομοτελειακά τον σεβασμό και την αναβάθμιση της θέσης των Βορειοηπειρωτών στην Αλβανία (επιβλητικό παράδειγμα η υιοθετούμενη πολιτική από τον υπουργό των Εξωτερικών Κάρολο Παπούλια την ίδια περίοδο). Η ανακολουθία και η διάσταση αυτή μεταφέρθηκαν και στους κόλπους των ίδιων των Βορειοηπειρωτών, προκαλώντας σύγχυση, ενίοτε φιλονικίες και διχαστικά μίση· όσοι υιοθετούσαν την πρώτη προσέγγιση, ζητούσαν τη λήψη σκληρών μέτρων κατά του αλβανικού κράτους («επίδειξη ισχύος» ή, κατά κάποιους, «επίδειξη πυγμής»), ενώ όσοι υιοθετούσαν τη δεύτερη μέμφονταν τα σκληρά μέτρα, τα οποία τάραζαν την ηρεμία του ελληνισμού, προκαλώντας αντιξοότητες στη συμβίωση με το εγχώριο στοιχείο, πιστεύοντας στους οικτιρμούς και στις λαϊκίστικες υποσχέσεις της αλβανικής εξουσίας.

Προσωπικά δεν είμαι καθόλου σίγουρος ότι οι εκάστοτε θορυβώδεις εξαγγελίες για κατοχύρωση των εθνικών δικαιωμάτων, από όλες διαχρονικά τις αλβανικές κυβερνήσεις –οι οποίες στην ουσία κατέληγαν σε ελάχιστες γλωσσικές διευκολύνσεις, ενώ στην πράξη εντεινόταν η εθνική εμβολή– θα προσδοκούσε κανείς να ληφθούν στα σοβαρά υπόψιν από τον ομογενειακό ελληνισμό, μα και από την ίδια την αλβανική πολιτική τάξη. Ενείχαν περισσότερη υποκρισία και λιγότερο δημοτική ισχύ.

Τέλος, στις παρυφές αυτής της διπολικής προσέγγισης με αφειδή χρήση ιδιοτέλειας –ή και κινούμενες από άγνοια ή άδολο πατριωτισμό– αιωρούντο και άλλες με πλειοδοσία σαγηνευτικών μύθων, οι οποίες υπομόχλευαν ψυχώσεις και ιδεολογικούς καθορισμούς, προκαλούσαν αδυσώπητες συνειδησιακές ή φρονηματικές συγκρούσεις, διατηρούσαν τον αλυτρωτικό πυρετό και τη διαρκή μαχητική επαγρύπνηση ή, τουναντίον, βάθαιναν την ταυτοτική κρίση.

Από την άλλη, η Αλβανία σταθερά, αμετακίνητα και ανυποχώρητα καλλιεργούσε και προωθούσε το αφήγημα του επικίνδυνου νότιου γείτονα, ο οποίος караδοκεί να αφανίσει και να καταβροχθίσει το έθνος.

ΕΥΣΥΝΟΠΤΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ. Εν όψει της διάσπασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της σύστασης των βαλκανικών κρατών, πολιτικοί άνδρες

της εποχής, Αλβανοί και Έλληνες, πίστευαν ελικρινά, αλλά όχι χωρίς αίσθηση πολιτικής αφέλειας, ότι η συγκρότηση μίας δυαρχικής ελληνοαλβανικής ομοσπονδίας, στα πρότυπα της Αυστροουγγαρίας, δεν συνιστούσε μόνον επιθυμία, αλλά και μία ρεαλιστική προοπτική. Με την προαίρεση του διαρχικού κράτους συναινούσε και ο Ισμαήλ Κεμάλ (Ismail Qemal), ο οποίος αναδεικνυόταν ως αδιαφιλονίκητος και επικρατέστερος πολιτικός άνδρας της μελλοντικής Αλβανίας. Η πίστη αυτή βασιζόταν σε μία σειρά παραγόντων: η Ελλάδα θα καθίστατο ισχυρό κράτος απέναντι στον αναδυόμενο και έρποντα σλαβικό επεκτατισμό, ενώ για τους Αλβανούς θα εξασφάλιζε την ύπαρξη του ιδίου του έθνους τους (έστω και υπό δυαρχική μορφή), το οποίο κυνικά αμφισβητούσαν και βδελύσσονταν οι Ευρωπαίοι. Ανελήφθησαν, μάλιστα, συγκεκριμένες πρωτοβουλίες οι οποίες κατέληξαν σε μία συμφωνία την οποία, συνέταξε ιδιοχείρως ο Κεμάλ και υπογράφηκε από τον έλληνα Πρωθυπουργό Γεώργιο Θεοτόκη, στις 22 Ιανουαρίου 1907. Η ροή των εξελίξεων, ωστόσο, άλλαξε και ανέκοψε τη φορά της ελληνοαλβανικής συνεννόησης, το 1908, με την άνοδο των Νεότουρκων, όταν οι Αλβανοί εθνικιστές άλλαξαν πλεύση και διακήρυξαν την ίδρυση δικού τους ανεξάρτητου κράτους υπό την εύνοια της Βιέννης.

Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Αλβανίας τον Νοέμβριο του 1912 αποτελούσε περισσότερο πράξη τυπική και ουχί νομοτελειακή εξέλιξη που θα οδηγούσε και στην εδαφική συγκρότησή της. Συνεπώς, το πρωτεύον μέλημα της αλβανικής διοίκησης, αλλά και του διεθνούς παράγοντα, ήταν ο εδαφικός προσδιορισμός της. Γι' αυτό η Συνθήκη του Λονδίνου (30η Μαΐου 1913) αποφάσισε τη διαρρύθμιση των αλβανικών ορίων, και στο ίδιο πνεύμα, την 29η Ιουλίου 1913, η Αλβανία αναγνωρίστηκε ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος. Μια μεικτή διεθνής επιτροπή ανέλαβε τη διαχάραξη των νοτίων συνόρων της.

Η εδαφική κατανομή, όμως, προκάλεσε την ελληνική δυσαρέσκεια και τη 13η Νοεμβρίου 1913 ο Ελευθέριος Βενιζέλος διαμαρτυρήθηκε για αυθαίρετη διαρρύθμιση των ορίων προτείνοντας να αναζητηθεί η εθνικότητα «στην πνευματική ανάπτυξη των πληθυσμών», στην εκπαίδευση και στη θρησκεία και, προπάντων, στην ελεύθερη εκδήλωση της εθνικής τους συνείδησης. Η διεθνής διπλωματία, ωστόσο, πίστευε ότι η εδαφική διευθέτηση της περιοχής ήταν υποφερτά δίκαιη. Η άποψη αυτή, όμως, ποτέ –ούτε τότε, ούτε και τώρα– δεν απέσπασε την επιστημονική προσοχή και τη δημόσια υποστήριξη, καθώς η εδαφική κτήση της Βορείου Ηπείρου από την Αλβανία ήταν περισσότερο απότοκο διπλωματικών διεργασιών και γεωπολιτικών ισορροπιών.

Ο αθεμελίωτος και, έως ενός σημείου, αυθαίρετος τρόπος διευθέτησης των εδαφικών διαφορών και η «άνανδρη» υποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την περιοχή (1914), προκάλεσε την ένοπλη αντίδραση των τοπικών ελληνικών πληθυσμών. Ο αγώνας αυτός, ο οποίος ονομάστηκε «Βορειοηπειρωτικός Αγώνας», οδήγησε στο θνησιγενές Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (17η Μαΐου 1914), με το οποίο η περιοχή της Βορείου Ηπείρου αποκτούσε ευρεία κοινοτική διοικητική αυτονομία και επέτρεπε, μεταξύ άλλων, τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία, με παράλληλη εκμάθηση της αλβανικής στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού.

Την 9η Νοεμβρίου 1921 εκδόθηκε η απόφαση της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης των Παρισίων, η οποία κατακύρωνε τη Βόρειο Ήπειρο οριστικά στην Αλβανία. Σύμφωνα με αυτήν, Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία και Ιαπωνία αναγνώριζαν την Αλβανία «ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος» και τη διεκδικούμενη περιοχή της Βορείου Ηπείρου ως συντεταγμένη σε αυτή, με σύνορα τα καθορισθέντα στις προβλέψεις του Πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας της 17ης Δεκεμβρίου 1913.

Ένα μήνα νωρίτερα, τη 2α Οκτωβρίου 1921 η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ) ενέκρινε την αλβανική δεσμευτική δήλωση περί μειονοτήτων και έτσι αντικαταστάθηκαν οι διατάξεις του Πρωτοκόλλου της Κέρκυρας. Το αλβανικό κράτος, σύμφωνα με τη δήλωση του αλβανού αντιπροσώπου Φαν Νόλι (Fan Noli), αναγνώριζε και επίσημα τους βορειοηπειρωτικούς πληθυσμούς ως γλωσσική μειοψηφία και τους εξασφάλιζε την παιδεία στην εθνική τους γλώσσα.

Στις αρχές Φεβρουαρίου 1922 το Αλβανικό Κοινοβούλιο επικύρωσε τη δεσμευτική δήλωση του Φαν Νόλι, ενώ ο αλβανός υπουργός Εξωτερικών Τζαφέρ Ύπι (Xhafer Ypi) συνόψιζε ενώπιον της ΚτΕ ως εξής: Πλήρη ισότητα σε ό,τι αφορά τα πολιτικά, αστικά και κοινωνικά δικαιώματα, χωρίς φυλετικές και γλωσσικές διακρίσεις, παροχή εκπαιδευτικών δικαιωμάτων, θρησκευτική ελευθερία και άσκηση της θρησκευτικής λατρείας, περιλαμβανόμενων και ελευθεριών αλλαξοπιστίας.

Την ίδια περίοδο συντελείτο ο μεγαλύτερος εθνικός όλεθρος του ελληνισμού, η Μικρασιατική Καταστροφή (1922), η οποία επέφερε και το τέλος του δόγματος της «Μεγάλης Ιδέας» που είχε συγκροτήσει πομπωδώς ο Ιωάννης Κωλέττης το 1844, σύμφωνα με το οποίο όλοι οι αλύτρωτοι Έλληνες να ζήσουν σε μια κοινή μεγάλη πατρίδα. Συνεπώς, οι δυνατότητες αντίδρασης της Ελλάδας για περαιτέρω εδαφικές διεκδικήσεις ήταν περιορισμένες και το κενό αυτό ωφελούσε τους αλβανικούς σχεδιασμούς.

Την 27η Ιανουαρίου 1925, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της αγγλο-γαλλο-ιταλικής επιτροπής (ή το Β΄ Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας), χαράχθηκαν και τα οριστικά γεωγραφικά σύνορα της Αλβανίας, τα οποία και έγιναν αποδεκτά, οριστικοποιώντας το εδαφικό καθεστώς των δύο χωρών.³

Η αλβανική διοίκηση υπό τον πρόεδρο Ζογκ, ο οποίος είχε επιστρέψει στην Αλβανία βοηθούμενος και με ελληνική ενίσχυση (Δεκέμβριος 1924) ύστερα από τη στασίαση του Φαν Νόλι, αισθάνθηκε πια ασφαλής, –το κράτος του εμφάνιζε στοιχεία υποτυπώδους σταθερότητας. Από τις βασικές του πρόνοιες ήταν η πνευματική απαλλοτρίωση της ελληνόφωνης περιοχής, ως δεύτερη φάση της ολοκληρωτικής κτήσης της και την πνευματική υποταγή του ελληνικού πληθυσμού. Όμως, δεν ήταν καθόλου εύκολο να ανατρέψει την πολιτισμική υπεροχή και τους γλωσσικούς, θρησκευτικούς και πολιτιστικούς τίτλους, ήτοι το «ιστορικό κεκτημένο», το οποίο βασιζόταν σε διαχρονικές πνευματικές αξίες των πληθυσμών αυτών. Διαισθανόμενη ακριβώς αυτή την ελληνική πνευματική υπεροχή, η Αλβανία θεωρούσε ότι μόνον με κεραυνοβόλο και βίαια εργασία προς ριζικό εξαλβανισμό των κατοίκων θα κραταιωνόταν, θα κατοχύρωνε και θα στερέωνε τα εθνικά της όρια. Όμως ο τοπικός πληθυσμός διατηρούσε τα ίδια εθνικά φρονήματα, τους ίδιους πόθους και την ένωση με την πατρίδα ως πλατωνική ιδέα. Η πνευματική υπεροχή, την οποία αναγνώριζαν οι ίδιοι οι Αλβανοί, παρήγαγε ένα σύμπλεγμα κατωτερότητας και, στην καθημερινή λειτουργία, μια άτεγκτη συμπεριφορά και πρόδηλη μνησικακία από την αλβανική διοίκηση.

ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ: Η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, το 1923, είχε βελτιώσει επιφανειακά το κλίμα, καθώς την περίοδο 1923-26 οι σχέσεις δοκιμάστηκαν και πάλι. Το θέμα της ανταλλαγής των πληθυσμών, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λοζάνης

³ Η Αλβανία έγινε δεκτή ως μέλος της ΚτΕ τη 17η Δεκεμβρίου 1920 και αμέσως ζήτησε να καθορισθούν τα εθνικά της σύνορα. Η νομική επιτροπή τόνιζε κατηγορηματικά ότι η Αλβανία ήταν αυτοτελές, αλλά όχι ανεξάρτητο κράτος. Στο πόρισμα αναφερόταν: «Δεν φαίνεται ότι εκ των συμφωνιών του 1913 μπορεί η Αλβανία να αντλήσει νομίμως οιοδήποτε δικαίωμα να υφίσταται ως κράτος από διεθνούς απόψεως ή να έχει σύνορα καθορισμένα». Ενστάσεις προέβαλαν ιδίως οι Βρετανοί. Οι Αλβανοί ζήτησαν επανειλημμένως από την ΚτΕ την οροθέτηση των συνόρων της, αλλά το Συμβούλιο της ΚτΕ κήρυξε αναρμόδιο τον διεθνή οργανισμό. Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή/Αρχείο Κωνσταντίνου Τσάτσου (Εφεξής ΙΚΚ/ΑΚΤΣ), 18/3/4/1, Σχόλια για τους ισχυρισμούς Ρόιτερ, 1946.

(1923), παρεμβλήθηκε επικίνδυνα στις όποιες εξελίξεις, θετικές ή αρνητικές. Στην πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να συμπεριλάβει στην ανταλλαγή και τους μουσουλμάνους Τσάμηδες, τα Τίρανα διείδαν διαβολή και προέβαλαν σθεναρή αντίδραση. Διεμήνυσαν ρητά προς την Αθήνα ότι σε μία τέτοια περίπτωση, εάν θα εκδιωκόταν δηλαδή το αλβανικό στοιχείο από τον Ήπειρο προς την Τουρκία, η αλβανική κυβέρνηση θα ενεργούσε για την μεταφορά και εγκατάστασή τους στην Αλβανία, εμβολίμως, στις περιοχές που κατοικούσε συμπαγές ελληνικό στοιχείο.

Στις 10 Δεκεμβρίου 1925, ο Αλβανός απεσταλμένος στην ΚτΕ Μεχντί Φράσερι (Mehdi Frashëri), υπέβαλε ενδελεχές υπόμνημα για την κατάσταση της αλβανικής μειονότητας των Τσάμηδων στην Βόρεια Ελλάδα (Νομούς Θεσπρωτίας, Κόνιτσας, Φλώρινας, Καστοριάς) και ζήτησε να ανασταλεί η διαδικασία υποχρεωτικής μετοικεσίας 800 αλβανόφωνων, οι οποίοι είχαν κριθεί ανταλλάξιμοι. Τελικά, η σθεναρή αντίδραση του αλβανικού κράτους και η δυναμική παρέμβαση της ΚτΕ ανέστειλε τη διαδικασία αυτή και οδήγησε στην αναγνώριση του μουσουλμανικού πληθυσμού των Τσάμηδων ως εθνικής μειονότητας, προστατευόμενης από τη σχετική συμφωνία περί προστασίας των μειονοτήτων.

Η ένταση των ελληνοαλβανικών σχέσεων κορυφώθηκε τον Μάρτιο του 1928 με αφορμή την επίσημη αλβανική προσφυγή στην ΚτΕ σχετικά με το ζήτημα των κτημάτων και την «κρίσιμη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αλβανική μειονότητα της Τσαμουριάς», σύμφωνα με τους αλβανικούς ισχυρισμούς. Ο αλβανός εκπρόσωπος στην ΚτΕ Μεχντί Φράσερι πρότεινε τη σύσταση μεικτής επιτροπής υποστηρίζοντας ότι οι μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς της Θεσπρωτίας δεν είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις δημοτικές εκλογές, ότι το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας τους είχε απαλλοτριωθεί και αποδοθεί σε πρόσφυγες και προειδοποιούσε για «σοβαρές επιπλοκές» στις μελλοντικές σχέσεις των δύο χωρών. Ο έλληνας εκπρόσωπος Νικόλαος Πολίτης, με τη σειρά του, απέρριψε τους αλβανικούς ισχυρισμούς και εξήγησε ότι οι απαλλοτριώσεις γης είχαν προσλάβει τόσο μεγάλες εκτάσεις λόγω της ανάγκης αποκατάστασης «εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων». Τα μέτρα αυτά ήταν γενικά και δεν στόχευαν σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες. Τελικά, οι αλβανικές αξιώσεις απορρίφθηκαν από την ΚτΕ.

Εν τούτοις, το 1926 ο στρατηγός Θεόδωρος Πάγκαλος, σε μία προσπάθεια να διαλύσει τα συναισθήματα καχεξίας και επίπλαστης εχθρότητας, αλλά και διαπνεόμενος από φιλικά αισθήματα προς τους Αλβανούς,⁴

⁴ Επί Πάγκαλου, ευέλπιδες Αλβανοί φοιτούσαν σε ελληνικά σχολεία, στην Αλβανία λειτουργούσαν υποκαταστήματα της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας ενώ αυξήθηκε αισθητά το διμερές εμπόριο. Αθανασίου Ι. Χρυσόχου. *Η*

αναγνώρισε ως αλβανική μειονότητα τους μουσουλμάνους Τσάμηδες του Νομού Θεσπρωτίας και τους θεώρησε μη ανταλλάξιμους με δήλωση ενώπιον της ΚτΕ και διέλυσε τους βορειοηπειρωτικούς συλλόγους, ενώ τον Σεπτέμβριο 1928 η Ελλάδα αναγνώρισε πρώτη την ανακήρυξη του Αχμέτ Ζογκ ως βασιλέα των Αλβανών, παρέχοντας έτσι στην Αλβανία ουσιαστική υπηρεσία.

Στον άλλο αντίποδα, η θέση του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού εξακολουθούσε να επιδεινώνεται, καθώς στο Μεσοπόλεμο οι μειονότητες θεωρούνταν συχνά η πέμπτη φάλαγγα για τις αλυτρωτικές φιλοδοξίες των γειτόνων και αντιμετώπιζονταν περισσότερο ως εθνικοί κίνδυνοι. Οι περισσότερες υποσχέσεις που περιλαμβάνονταν στις διεθνείς συνθήκες περί μειονοτήτων, δεν τηρούνταν. Τα μειονοτικά σχολεία έκλειναν, ενώ φιλόδοξα σχέδια μετοίκησης προσπαθούσαν, αλλά τα περισσότερα ναυαγούσαν, να αλλοιώσουν τη δημογραφική ισορροπία σε ευαίσθητες μεθοριακές περιοχές εις βάρος των τοπικών μειονοτήτων.

Στην Αλβανία, ο διωγμός αυτός έλαβε τη μορφή δύο παράλληλων μεθόδων: της εκρίζωσης των ελληνικών πληθυσμών και της απαλλοτρίωσης της εθνικής συνείδησης των εναπομεινάντων. Ο αριθμός των σχολείων στην περιοχή έβαινε μειούμενος και το σχολικό έτος 1934-1935 ήταν μηδενικός.

Το γεγονός αυτό ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων από τους ελληνικούς πληθυσμούς, οι οποίοι προσέφυγαν στο Δικαστήριο της Χάγης, στις αρχές Απριλίου 1935, το οποίο με βάση τη γνωμάτευση του Συμβουλίου της ΚτΕ ψήφισε υπέρ της απρόσκοπτης λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων των εθνικών μειονοτήτων με δασκάλους, οι οποίοι θα προέρχονταν από τις τάξεις της.

Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: Η ιταλική εισβολή στην Αλβανία (Απρίλιος 1939) επιτεύχθηκε χωρίς αιματοχυσία και ουσιαστική αντίσταση. Τον Μάιο 1939, ο ιταλός πρέσβης στην Αθήνα Εμανουέλε Γκράτσι (*Emanuele Grazzi*) τηλεγραφούσε στη Ρώμη ότι «εις την κατάληψη της Αλβανίας η ελληνική κοινή γνώμη αντέδρασε εχθρικά».

Η Αλβανία επιλέχθηκε όχι μόνον ως εύκολος στόχος, αλλά και ως μελλοντικός σύμμαχος της Ιταλίας. Ευάλωτη στην εθνικιστική και αλυτρωτική κατήχηση, η Αλβανία μπορούσε, χωρίς μεγάλο κόπο, να προσεταιριστεί.

Στα τέλη Μαΐου 1939, ως ιταλική πλέον επαρχία, η Αλβανία αποδέχτηκε τη συγχώνευση και των στρατιωτικών της δυνάμεων με τις

Ελληνοαλβανική Συνεννόησης του 1944 δια την Ένωσην της Αλβανίας με την Ελλάδα. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ηπειρωτικής Εστίας 1952, σ. 28.

ιταλικές, σύμφωνα με τον Ιταλικό Νόμο 1112/1939 και το Διάταγμα του Γενικού Τοποτηρητή Γιακομόνι της 11ης Δεκεμβρίου 1939.⁵

Στις 9 Ιουνίου 1940 με το Βασιλικό Διάταγμα 194/9-6-1940, το οποίο φέρει την υπογραφή του Βασιλιά Βίκτωρα Εμμανουήλ Γ', δημοσιευμένο στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης στις 10 Ιουνίου 1940 με αριθμό 93 υπογεγραμμένο από τον δωσίλογο Πρωθυπουργό Σεφκέτ Βερλάτσι (Shefqet Verlaci).

Το αλβανικό βασίλειο αναγνωρίζεται ότι ευρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση με εκείνα τα κράτη με τα οποία και η Ιταλία τελεί υπό κατάσταση εμπόλεμου.

Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό, οι αλβανικές ένοπλες δυνάμεις τίθεντο υπό τις διαταγές του Ιταλικού Επιτελείου Στρατού. Στις 4 Ιουλίου 1940, το Βασιλικό Διάταγμα κατέστη νόμος (Ν. 319), ο οποίος δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* 128 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Αυγούστου 1940. Με την συνθηκολόγηση της Ιταλίας, όμως, το φθινόπωρο 1943 η Αλβανική Εθνοσυνέλευση κατήργησε τον ανωτέρω εμπόλεμο Νόμο.⁶ Έτσι, προς αποκατάσταση και κατασίγαση της ιστορικής αλήθειας και αποκήρυξη ενός πολυετούς μυθεύματος περί της μονομερούς ελληνικής εμπόλεμης κατάστασης με την Αλβανία, η Αλβανία κήρυξε πρώτη την εμπόλεμη κατάσταση με την Ελλάδα.

Απαντητικά, και η Ελλάδα, η οποία δέχθηκε την επίθεση από αλβανικού εδάφους και από κοινές ιταλοαλβανικές μεραρχίες, ψήφισε το Νόμο 2636 της 10/10 Νοεμβρίου 1940 «Περί δικαιπραξιών εχθρών και μεσεγγυήσεως εχθρικών περιουσιών» (ΦΕΚ Α' 379) Β.Δ. ο οποίος όριζε:

Ορίζομεν ως εχθρικά κράτη, υπό την έννοια του ανωτέρου αναγκαστικού νόμου 2636/1940, την Ιταλίαν μετά των κτήσεων, αυτοκρατορικών εδαφών και αποικιών αυτής, ως και την Αλβανίαν. Θέτομεν εις εφαρμογή εν

⁵ *Το Βήμα*, 6 Ιουλίου 1945.

⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 5 του ΝΔ το οποίο δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης της 23ης-11-1943: «Αναγνωρίζεται άκυρο και ουδεμία ισχύ έχει το ΝΔ της 9ης-6-1940, το οποίο δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης 93/10-6-1940 και ψηφίστηκε ως Νόμος 319/4-7-1940, δημοσιευμένος στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης 128/19-08-1940 διά του οποίου η Αλβανία νοείτο σε εμπόλεμη κατάσταση με εκείνα τα κράτη με τα οποία και το Βασίλειο της Ιταλίας ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση». Τίρανα 22-10-1943. *Fletorja zyrtare* [Εφημερίδα της Κυβέρνησης], 23 Νοεμβρίου 1943.

όλων των διατάξεις του ανωτέρω νόμου ως προς τα κράτη ταύτα από της 28ης Οκτωβρίου 1940.⁷

Ο εν λόγω νόμος, ο οποίος ισχύει εδώ και δεκαετίες, χωρίς ουδέποτε να ενεργοποιηθεί ο νομικός του μηχανισμός, καλυπτόμενος, όμως, σήμερα από νομική ασάφεια, έμελλε να αποτελέσει επί μακρόν το βασικότερο κώλυμα στις ελληνοαλβανικές σχέσεις. Με το Ν. Δ. 1138 της 5/13 Οκτωβρίου 1949 «Περί εχθρικών περιουσιών», άρθρο 2, παράγραφος 1, εδάφιο α' τόσο η Γερμανία όσο και η Βουλγαρία χαρακτηρίστηκαν «τέως εχθρικά κράτη». Με το Νομοθετικό Διάταγμα 441/24-10-1947, κυρώθηκε η Συνθήκη Ειρήνης και με τη Βουλγαρία, αλλά δεν υπογράφηκε ποτέ συνθήκη ειρήνης με την Αλβανία.

Κατά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με δήλωση του State Department προς τον τύπο (27 Νοεμβρίου 1944) οι Ηνωμένες Πολιτείες αναγνώριζαν τον αγώνα του αλβανικού λαού πλάι στους Δυτικούς Συμμάχους κατά «των κοινών εχθρών», μην αφήνοντας κανένα περιθώριο εθνικής ευφορίας για αλλαγή του εδαφικού καθεστώτος με την Αλβανία μετά τον πόλεμο, εξουδετερώνοντας το βασικό της επιχείρημα και ακυρώνοντας το διαπραγματευτικό της πλεονέκτημα.⁸

ΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΝΤΑΣΗ: Την επαύριον του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τόσο η Ελλάδα όσο και η Αλβανία, ανήκουσες σε αντίπαλα πολιτικά, ιδεολογικά και στρατιωτικά συγκροτήματα –η πρώτη στη δυτική σφαίρα επιβολής, η δεύτερη στην ανατολική– βρέθηκαν ενόψει μίας δυσοίωνης προοπτικής ανείπωτης αθλιότητας και ακραίας εξαχρείωσης. Οι εκτοπισμένοι μουσουλμάνοι Τσάμηδες στην Αλβανία και οι διωκόμενοι Βορειοηπειρώτες στην Ελλάδα, αμφοτέρωθεν θύματα της παραπλάνησης της κατοχικής προπαγάνδας για οριστική λύση του εθνικού τους

⁷ Με την απόφαση της 3ης Απριλίου 1941 η δωσίλογη κυβέρνηση Τσολάκογλου ακύρωσε τον εν λόγω Νόμο, αλλά το από 10 Νοεμβρίου 1940 ΒΔ “περί ορισμού ως εχθρικών κρατών κατά την έννοια του αναγκαστικού νόμου υπ’ αριθ. 2636/1940 της Ιταλίας και της Αλβανίας και θέσεως εις εφαρμογήν ως προς τα κράτη ταύτα των διατάξεων του ανωτέρου νόμου” (ΦΕΚ Α’ 379), επανήλθε σε ισχύ με το Ν. 13/1944 (ΦΕΚ Α’ 1944) της επόμενης ελληνικής κυβέρνησης. Αυτά αναφέρει η ειδική νομική υπηρεσία του ΥΠΕΞ με έγγραφο της 16ης Νοεμβρίου 2007 και επισημαίνει ότι το «εμπόλεμο» μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας ουδέποτε έχει αρθεί νομικώς, και ουδεμία συνθήκη που να το αίρει δεν έχει κυρωθεί από τη Βουλή των Ελλήνων.

⁸ USNA, 875.01/11-2744, Δήλωση του εκτελούντος υπουργού Εξωτερικών των ΗΠΑ για την Αλβανία, 28 Νοεμβρίου 1944.

προβλήματος και απηνούς φυλετικού, θρησκευτικού και εθνικιστικού μίσους, περιφερόμενοι νωθρά και απελπισμένα, μαρτυρούσαν με τον καλύτερο τρόπο τι έμελλε να επακολουθήσει στις σχέσεις των δύο χωρών. Παρότι ο όρος «εθνοκάθαρση» δεν είχε ακόμα εισαχθεί στην ορολογία των εθνολόγων, αν και αποτελούσε καθημερινή πραγματικότητα, όλη η Ευρώπη υπερχείλιζε από «εθνικούς και πολιτικούς πρόσφυγες».⁹ Επίσης, ορφανά, πρώην δωσίλογοι Τσάμηδες, οι οποίοι είχαν καταφύγει στην Αλβανία για να αποκρύψουν το αμαρτωλό τους παρελθόν, αλβανοί αντίπαλοι του κομμουνιστικού καθεστώτος που είχαν και αυτοί καταφύγει στην Ελλάδα για να διαφύγουν από την αβυσσαλέα αντεκδίκηση των αλβανών κομμουνιστών, χαρακτηριζόμενοι εκόντες άκοντες ως «εγκληματίες πολέμου», έλληνες κομμουνιστές με το δάχτυλο στη σκανδάλη, οι οποίοι πηγαινοέρχονταν ανενόχλητοι στην Αλβανία, έτοιμοι να εφορμήσουν και να διαρπάξουν με όποιο τρόπο και τίμημα την εξουσία και, πρωτίστως, ο αναδυόμενος Ψυχρός Πόλεμος, προΐδέαζαν τη δυσχέρεια, την ένταση και απέκλειαν κάθε προοπτική ειρηνικής συνύπαρξης και ομαλών σχέσεων.

Ενώ όλοι στην Ελλάδα περίμεναν να επιδοθεί η χώρα στην ειρηνική αναδημιουργία της πατρίδας, οι κομμουνιστές επιδόθηκαν σε ένα λυσσαλέο αγώνα κατά των πολιτικών τους αντιπάλων, ο οποίος ήταν η πιο φρικτή κοινωνική καταστροφή της χώρας. Στην Αλβανία οι κομμουνιστές εγκατέστησαν την απόλυτη ιδεολογική και πολιτική τους κηδεμονία και το δεσποτικό κράτος της δικτατορίας του προλεταριάτου, μια κεκαλυμμένη μορφή φασισμού.

Η ελληνική εθνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου αποτέλεσε αντικείμενο μιας υποκαίουσας πολιτικής, αλλά και εθνικής σύνθλιψης, διωγμών και εξόντωσης από το κυβερνητικό και κομματικό μηχανισμό. Συγχρόνως, και η αλβανική κυβέρνηση κατηγορούσε την Αθήνα για τον λυσσαλέο εθνικό διωγμό των Τσάμηδων. Βασική έγνοια της αναδυόμενης κομμουνιστικής τάξης ήταν να υποβαθμίσει ή και να αποτρέψει τους Βορειοηπειρώτες από το να είναι φορείς ενός σπουδαίου συμβολικού αγαθού, το οποίο αυγάτιζε την αξία τους στα μάτια των πολιτών της ήτοι τους προσέδιδε κοινωνικό κεφάλαιο –αναγόμενο κυρίως στον αρχαίο πολιτισμό– τον οποίο θαυμάζουν οι πιο προηγμένοι λαοί του κόσμου. Σκοπός του ήταν ο διαρκής μαρασμός και ο αργός θάνατος του ελληνισμού στην Αλβανία. Γι' αυτό, η εδραίωση του κομμουνιστικού καθεστώτος δεν εκλαμβάνόταν από τους Βορειοηπειρώτες εθνικόφρονες ως πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία –όπως διατεινόταν η κρατούσα προπαγάνδα, η

⁹ Για τον λόγο αυτό τον Δεκέμβριο του 1946 ιδρύθηκε η Διεθνής Οργάνωση Προσφύγων, το ιδρυτικό καταστατικό της οποίας ενέκρινε ο ΟΗΕ.

οποία άγγιζε τα όρια της θρησκοληπτικής παράνοιας-, αλλά ως εθνική υποδούλωση.

Οι αλβανοί κομμουνιστές τιτλούχοι έκαναν ό,τι μπορούσαν για την υποστύλωση του υπνωτισμένου εθνικού τους φρονήματος και της εθνικής τους αυτοτέλειας αλλά στη μειονότητα αποσιωπούσαν το εθνικό υπόβαθρο για να διαλύσουν τους εθνικούς μύθους και τα σύμβολα.

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '40, η Ελλάδα διεκδικούσε επίμονα την «αλύτρωτη Βόρειο Ήπειρο» ως αναφαίρετο δικαίωμα για την αποκατάσταση των ιστορικών αδικιών εις βάρος της, ενώ η Αλβανία κατηγορούσε την Ελλάδα για ιμπεριαλιστικές βλέψεις εις βάρος της, την εγκαλούσε ότι καταπίεζε την [ανύπαρκτη πλέον] αλβανική και σλαβομακεδονική μειονότητα (την ύπαρξη της οποίας η Ελλάδα δεν αναγνώριζε) και ότι είχε καταστεί κρησφύγετο των αλβανών εγκληματιών και κακοποιών. Συνεπώς, οι σχέσεις των δύο χωρών δεν ήταν μόνον ανύπαρκτες, άλλα και άκρως εχθρικές.

Παράλληλα, η νέα κομμουνιστική τάξη ήταν ασυγκράτητα επιθετική, αλαζονική με έπαρση και εμφανή έλλειψη πνευματικής καλλιέργειας σε σχέση με τους παλιούς διανοούμενους τους οποίους μαχόταν λυσσαλέα, παρασέροντας τη χώρα σε ένα άτυπο, διαρκή και ανθρωποφάγο εμφύλιο, όπου είχε εγκαταλειφθεί κάθε προσπάθεια κοινωνικής συμφιλίωσης και ιστορικού συμβιβασμού. Η επιβολή της ηγεμονικής διακυβέρνησης του κόμματος και του απολυταρχικού μονολιθικού καθεστώτος καθιστούσε τον κομμουνισμό, διαπλεκόμενο με τον ασυγκράτητο αλβανικό εθνικισμό.

Και στην Ελλάδα η κατάσταση ήταν συγκεχυμένη, με τους κομμουνιστές, σε αντίθεση με τους ευρωπαϊούς ομοϊδεάτες τους, να μην αποδέχονται τις συνθήκες κοινοβουλευτικής συνύπαρξης και να οδηγούν τη χώρα σε αιματηρό εμφύλιο πόλεμο, όπου διακυβευόταν η ακεραιότητα της χώρας. Η Αλβανία, καταναγκασμένη από τη Μόσχα, συμμετείχε σε ένα επικίνδυνο πείραμα εμπλοκής στα ελληνικά πράγματα, μετατρέποντας το έδαφός της σε ορμητήριο και βάση ανεφοδιασμού για τους αφηνιασμένους έλληνες κομμουνιστές.

Από την παράθεση των τεκμηρίων στον τόμο ανακύπτει αβίαστα το ερώτημα: πόσο άδοξη μπορούσε να είναι η συνεργατική σχέση των δύο κομμουνιστικών κομμάτων, Ελλάδας και Αλβανίας, βασιζόμενη σε αμιγώς ιδεολογικό καθορισμό και αντιπαρερχόμενη τα εμπεδωμένα αλβανικά συμφέροντα -τα οποία δεν συνέπιπταν πάντα και αναγκαστικά με τα ελληνικά- δεδομένου ότι το ΚΚΕ υπερασπιζόταν μόνο τα ιδεολογικά σύνορα της μαρξιστικής-λενινιστικής ορθοφροσύνης, ενώ το

Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας υπερασπιζόταν, πέραν αυτών και κυρίως, τα εδαφικά όρια της χώρας του, την αυτοτέλεια και την εθνική της κυριαρχία;

ΕΘΝΙΚΟΦΡΟΝΕΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ: Τα βορειοηπειρωτικά σωματεία στην Ελλάδα είχαν στην αρχή λαϊκά ερείσματα, αλλά, ολίγον κατ' ολίγον, αυτά λιγόστευαν. Εξερχόμενοι από την κατοχή, με διαλυμένες οικογένειες με τις οποίες δεν είχαν καμιά δυνατότητα επικοινωνίας, δήλωναν αλλά δεν ήταν πρόθυμοι για τυχοδιωκτικούς ατέρμονους και επισφαλείς αγώνες, εκδήλωναν μόνον προπετή αδιαλλαξία. Από την άλλη, δεν είχαν καμιά αντίληψη της γεωπολιτικής διάστασης του βορειοηπειρωτικού ζητήματος ή υπεκφεύγαν της διάστασης αυτής. Η καρτερία της ευεργετικής επέμβασης των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν μία μάταιη και παθητική θυσία, η δε υποτιθέμενη υποστήριξή τους για τη δίκαιη επίλυση του Βορειοηπειρωτικού μια βολική ψευδαίσθηση την οποία αρέσκοντο να εκλαμβάνουν ως πραγματικότητα μόνον κάποιοι λίγοι ταγοί. Συνεπώς, η πολυπόθητη διασυμμαχική απόβαση δεν ήταν ούτε απολύτως ψευδή, ούτε απολύτως αλήθεια. Ήταν κρυφός πόθος.

Από τους κόλπους των σωματείων όμως ξεπήδησαν διαλάμπουσες προσωπικότητες, όπως ο Αργυροκάστρου Παντελής Κοτοκός ή ο Μητροπολίτης Κονίτσης Σεβαστιανός, άνθρωποι υπερθετικής ευφυΐας και διανοητικού δυναμισμού, που λειτούργησαν ως πρότυπα εθνικής αρετής.

Σε αντιδιαστολή με τους συλλόγους και τους βορειοηπειρώτες εθνικόφρονες οι βορειοηπειρώτες κομμουνιστές στην Αλβανία προβάλλουν ως ακατανίκητο επιχείρημα της σωστής ιστορικής επιλογής τους «που μας γλύτωσε από τον αφανισμό» το «εάν δεν είχαμε συμπράξει με το αλβανικό κίνημα». Η άποψη αυτή είναι εν γένει ευάλωτη και έωλη, καθώς η εναλλακτική ιστορία και οι αντιπραγματικές υποθέσεις παράγουν αληθοφανή επιχειρήματα, απλουστευμένες και μοναδικές απαντήσεις, τις οποίες ούτε μπορείς να τις αποδεχθείς, ούτε να τις απορρίψεις. Την παραπειστική και σοφιστική αυτή κρίση διοχέτευε με ιδεολογική αναφορά και όχι εθνική η ελληνόφωνη εφημερίδα *Λαϊκό Βήμα*, -ερχόμενη ως διανοητική τοπική ηγεμονία- η οποία πρόβαλλε την μειονότητα ως αυτοφυή και αυθύπαρκτη, καθυποταγμένη στον πολιτικό και ιδεολογικό κώδικα του καθεστώτος. Αυτό είχε σχεδιαστεί σε μία ευρύτερη προσπάθεια της αλβανικής κομμουνιστικής εξουσίας να επιβάλει στους Βορειοηπειρώτες την εθνική αμνησία, ως αντίδοτο της αυτογνωσίας, η οποία αποτελεί δικαίωμα και όρος επιζήτησης κάθε έθνους για να μην σβήσει. Σε πολλές περιπτώσεις τα χρηστά ήθη αποτέλεσαν αντικείμενο χλευασμού, ενώ ο υποτιθέμενος «προοδευτισμός» φενάκιζε μια υποκριτική κοινωνία με εισαγωγή νέων εννοιών από το λεξικολογικό οπλοστάσιο της

μπολσεβίκικης ορθότητας ο οποίος ήταν τελείως απόξενος προς τις διαχρονικές ηθικές αξίες της ανθρωπότητας και δη του ελληνισμού. Όμως, η Ελλάδα, η χώρα καταγωγής των Βορειοηπειρωτών, είναι ένας τόπος με βαρύ γεωγραφικό, ιστορικό, πολιτισμικό και γλωσσικό παρελθόν και δεν μπορεί να εκριζωθεί ευκαιριακά. Συνεπώς, η απομάγευση των εθνικών αξιών, δεν ήταν εύκολη υπόθεση για το σύστημα καταστολής, προκάλεσε μόνον μία βραχεία –ευτυχώς χωρίς ανεπούλωτες επιπτώσεις– «αγρανάπαυση».

Η εφημερίδα *Λαϊκό Βήμα*, έστω και έτσι, δεν κατάφερε ποτέ να διαχειρισθεί αξιόπιστα τη ροή της πληροφορίας και ακόμα λιγότερο να δημιουργήσει πληροφόρηση που να είναι εξαιρετικά μεταδοτική, διότι οι λιγοστοί αναγνώστες την απαξίωσαν, την αποστράφηκαν, περισσότερο από φόβο και λιγότερο από το εμφανώς χαμηλό επίπεδο αξιών και την κατακλυσμιαία υποβολιμαία ενημέρωση. Διαχρονικά δεν κατάφερε να ξεπεράσει τους 2.000 συνδρομητές της. Οι συνδρομές της θεωρούντο γραφικοί (ενίοτε και υποκείμενα χλευασμού), αλλά και αυτό βόλευε την κομματική ιεραρχία να διατηρήσει τον ελληνισμό σε χαμηλά επίπεδα και τη γλώσσα νοθευμένη. Εν τέλει, το *Λαϊκό Βήμα* διαδραμάτισε ένα (α)σημαντικό και *sui generis* ρόλο στις διμερείς σχέσεις ως διαστροφή της ορθότητας, η οποία (εφημερίδα) χρησίμευε ως αδιάσειστη απόδειξη (ή άλλοθι) για την Αλβανία και ως σκάνδαλο για την Ελλάδα, η οποία δεν μπορούσε ούτε να την επικαλεστεί ούτε να τη διαψεύσει. Εν τούτοις, μολοντί ο δημοσιογραφικός λόγος του *Λαϊκού Βήματος* είναι περισσότερο μεταφορά και λιγότερο κυριολεξία, υπήρξε το μόνο μέσο που κοινωνούσε σε όλον τον κόσμο μια απλή αλήθεια: στην Αλβανία υπάρχουν Έλληνες που μιλάνε ελληνικά.

Επαγωγικά, οι Βορειοηπειρώτες εγκατεστημένοι στην Ελλάδα και οι «μειονοτικοί της Αλβανίας», για διαφορετικούς λόγους, βίωσαν μια διαφορετική παραίτηση: οι μεν Βορειοηπειρώτες της Ελλάδας την παραίτηση της ένωσης με τη γεωγραφική πατρίδα, την Ελλάδα, και «οι μειονοτικοί της Αλβανίας» την παραίτηση της ένταξης (μπορείς να το διαβάσεις και αφομοίωσης) και της συναδέλφωσης με την ιδεολογική πατρίδα, την Αλβανία. Έως σήμερα καμία πλευρά δεν δικαιώθηκε από την ιστορία στο ακέραιο: Η περιοχή παρέμεινε υπό ένα υβριδικό καθεστώς, ενταγμένη μεν στην αλβανική επικράτεια, αλλά με τα μάτια στραμμένα προς την μάνα πατρίδα, ως ακόρεστος και μύχιος πόθος ή ως ανεκπλήρωτη προφητεία, αμφότεροι σε ένα αέναο καθεστώς επιθυμητής προσμονής. Το γεγονός αυτό επιβεβαίωνε για πολλοστή φορά στην ιστορία την τραγική θέση των μειονοτικών ομάδων ως μυλόπετρα ανάμεσα στη χώρα καταγωγής και τη χώρα εγκατάστασης.

ΔΙΜΕΡΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ: Καθ' όλη τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής εγρήγορσης, οι δύο χώρες βρέθηκαν υπό την ασφυκτική επιτροπεία των Μεγάλων Δυνάμεων, η Ελλάδα αρχικά της Μεγάλης Βρετανίας (έως το 1947) και στη συνέχεια των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ η Αλβανία της Γιουγκοσλαβίας (έως το 1948) και στη συνέχεια της Σοβιετικής Ένωσης και της Κίνας. Η Αλβανία, εγκαταλελειμμένη στην επικυριαρχία του Τίτο, παρέμενε ένα ασήμαντο πιόνι, σε δεύτερο ή τρίτο επίπεδο για τους Σοβιετικούς, ενώ η Ελλάδα δεν ήταν παρά ένα «πειραματικό εργαστήριο» των Αμερικανών. Η εξωτερική τους πολιτική ήταν άμεσα εξαρτώμενη από τα γεωπολιτικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Αθήνα και τα Τίρανα, ωστόσο, πίστευαν στη σπουδαιότητα της στρατηγικής τους θέσης, της δόξας του παρελθόντος ή την ελεημοσύνη του μικρού, απολαμβάνοντας την τέρψη της εσωστρέφειάς τους.

Στην αρχή της δεκαετίας του '50, τα Βαλκάνια εισήλθαν σε μία εποχή πλασματικής σταθερότητας και υποτυπώδους ευημερίας. Ήταν η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου και τα δύο εχθρικά στρατόπεδα εισήγαγαν νέους συνωμοτικούς όρους «ειρηνικής» συνύπαρξης: αλληλοϋπονόμευση και καχυποψία. Το κατασκοπευτικό σύνδρομο είχε καταλάβει τις ύψιστες ηγεσίες των δύο αναδυόμενων υπερδυνάμεων. Στο ανατολικό συγκρότημα διενεργείτο ευρεία εκκαθάριση των εχθρών του λαού, κατά το σταλινικό πρότυπο του '30. Όλοι αυτοί οι «εχθροί» εκτελούντο ως πράκτορες του ιμπεριαλισμού και του Τίτο, ενώ, ομοίως, στην Αμερική επικρατούσε ο απέραντος «μακαρθισμός», μία πραγματική υστερία αντικομμουνιστικής παράνοιας. Στην ουσία, και από τις δύο πλευρές αποδόθηκε μεγαλύτερη σπουδαιότητα από ό,τι πραγματικά ενείχε η ψυχροπολεμική σύγκρουση, ίσως και εσκεμμένα, προς ξεκαθάρισμα, με περισσότερη ευκολία, των λογαριασμών με τους εσωτερικούς πολιτικούς αντιπάλους. Η ψυχροπολεμική κατασκοπεία εμφανίσθηκε, αρχικά, ως επιδημία του σιδηρού παραπετάσματος που πήγαζε από το καταδιωκτικό σύνδρομο του Στάλιν, αλλά παρέσυρε και την πολιτισμένη δύση. Στις αρχές της δεκαετίας του '50 το μεγαλύτερο μέρος του κρατικού προϋπολογισμού των ανατολικών χωρών το απορροφούσαν οι ένοπλες δυνάμεις, η αστυνομία και οι μυστικές υπηρεσίες.

Μετά τον θάνατο του Στάλιν (Μάρτιος 1953) και της επικράτησης του χρουστσοφικού δόγματος της ειρηνικής συνύπαρξης, οι δύο χώρες προέβησαν σε διστακτικές πρωτοβουλίες εξομάλυνσης των σχέσεων· η Αλβανία –φοβούμενη την ελληνική αλυτρωτική προπαγάνδα (η οποία είχε κατά πολύ μετριαστεί)– ενώ η Ελλάδα στον βωμό της προστασίας του ελληνικού πληθυσμού της Βορείου Ηπείρου. Από τις αρχές του 1953, οι αξιωματούχοι του Υπουργείου Εξωτερικών πίστευαν ότι η Ελλάδα

έπρεπε να αναζητήσει τρόπους επίλυσης της δυσχερούς κατάστασης στην οποία είχαν επέλθει οι σχέσεις και στάθμιζαν ως κύρια προσκόμματα στην ελληνοαλβανική προσέγγιση τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις και την εμπόλεμη κατάσταση, τους αιχμαλωτισθέντες, τους απαχθέντες ελληνοπαίδες, τη διαρρύθμιση των ελληνοαλβανικών συνόρων και την υπόθεση του κατασκόπου Νίκου Ακριβογιάννη.¹⁰ Με την Αλβανία σε ενεργητικό και την Ελλάδα σε παθητικό ρόλο, στις αρχές του 1957 ο αλβανός πρωθυπουργός Μεχμέτ Σέχου δήλωνε ότι η Αλβανία επιθυμούσε σχέσεις καλής γειτονίας με την Ελλάδα και γι' αυτό είχε εκδηλώσει έμπρακτα τη βούλησή της διά της παράδοσης 217 αιχμαλώτων μέχρι τότε (1956).

Το 1960 ο Χότζα αποστάτησε από τη Μόσχα, και, εν αντιθέσει με όλους τους άλλους (Τίτο και Τσαουσέσκι), κήρυξε ως αίρεση την οπισθοδρόμηση στον σταλινισμό. Ήταν ένας διαβολικός και εύσχημος πολιτικός ελιγμός να επιδείξει στη Μόσχα ότι τάσσεται με τη βαθύτερη γραμμή της, εκείνης που είχε εφαρμόσει ο Στάλιν και στους δυτικούς ότι δεν είχε καμιά πολιτική συνάφεια με το Κρεμλίνο. Οι δυτικοί επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν θετικά την πρωτοβουλία του, εφαρμόζοντας στο παρασκήνιο το αμερικανικό παθητικό δόγμα του «hands off».

Τον Απρίλιο 1960 μια αλβανική κοινοβουλευτική ομάδα επισκέφτηκε την Αθήνα και παρέστη στις συνελεύσεις των επιτροπών του διακοινοβουλευτικού συμβουλίου,¹¹ και με την ευκαιρία ο Παν. Πιπινέλης εκφραζόταν υπέρ της διπλωματικής επανάληψης με τα Τίρανα, υπό όρους, ενώ ο πρόεδρος των Φιλελευθέρων Σοφ. Βενιζέλος υποσχόταν στον σοβιετικό πρόεσβη των Αθηνών Σεργκέγεβ κάτι παραπάνω: εάν έρθει στην εξουσία θα αποκαταστήσει τις διμερείς σχέσεις χωρίς όρους.

Τελικά –και είναι δηλωτικό– η διπλωματική ανασύνδεση επήλθε τον Μάιο 1971 όταν και στις δύο πλευρές επικρατούσαν βάναυσα καθεστώτα και σημαντικό έλλειμμα δημοκρατικού ήθους. Είχαν προηγηθεί σχετικές επιμελητηριακές συμφωνίες σε Παρίσι, Αθήνα και Τίρανα.

Πραγματική ώθηση οι διμερείς σχέσεις γνώρισαν με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ (1981), το οποίο έβλεπε με διακοσμητικούς φακούς την Αλβανία του Ενβέρ Χότζα.

¹⁰ AMPJ, V. 1953, D. 204, Fl. 1-5, Εκκρεμούντα προβλήματα στις ελληνοαλβανικές σχέσεις έως τον Ιούνιο του 1953, καταδεικνυόμενα από το ΥΠΕΞ, Ιούλιος 1953.

¹¹ AMPJ, V. 1960, D. 454, Fl. 45, Σημειώσεις του Κυριάκου Χαρίτο για ένα ταξίδι στη Ελλάδα με την ευκαιρία του συμβουλίου της διακοινοβουλευτικής ένωσης. Τίρανα, 6 Μαΐου 1960.

Ήταν η περίοδος που ενώ η Αλβανία παρέμεινε ως το τέλος σταλινικό πρότυπο και χώρα ακραίας φτώχειας, όπου επικρατούσε η υστερική λατρεία του ηγέτη, από το 1978 πολλοί ξένοι πίστεψαν ότι εφόσον το αλβανικό καθεστώς δεν ταυτιζόταν με κανένα από τα ανατολικά πρότυπα, η εκδοχή του σοσιαλισμού της ήταν –ή πρέπει να ήταν– ακηλίδωτη από τα άλλα απωθητικά παραδείγματα του σοσιαλισμού αλλού. Πράγματι, ο αλβανικός σοσιαλισμός υπήρξε μία ιδιαίτερη ασυμβίβαστη απομονωτική εκδοχή των απολυταρχικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης, αλλά αυτό έχει την εξήγησή του. Η ανυπότακτη Αλβανία προκαλούσε ερωτηματικά και σκεπτικισμό: Μήπως κάνουμε λάθος όλοι; Αναρωτιόντουσαν δύο συγγραφείς από τη Σουηδία που είχαν επισκεφτεί τη χώρα εξηγώντας ότι ενώ οι καθιερωμένες σοσιαλιστικές χώρες διοικούνται από γραφειοκρατικές και αποστεωμένες φατρίες, που υπηρετούν τα ιδιωτελή της συμφέροντα, η Αλβανία κυβερνάται από την εργατική τάξη. Κανείς όμως δεν εξηγούσε τινί τρόπω ασκούσε την εξουσία η εργατική τάξη και ποια ήταν συγκεκριμένα η τάξη αυτή και όχι αφηρημένη έννοια. Αυτή ακριβώς η μικρή χώρα, απομονωμένη και βαλλόμενη πανταχόθεν, σου προκαλούσε οίκτο. Οι δημόσιες εκδηλώσεις εχθρότητας κατά των χωρών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, με τις οποίες η μικρή Αλβανία δεν είχε καμία σχέση, πιστοποιούσαν τη διαφορετικότητα του αλβανικού καθεστώτος. Η Αλβανία δεν κατέστη ποτέ δημοφιλή χώρα προσκυνήματος. Το αλβανικό μοντέλο δεν είχε σχέση με τον Μαιοισμό, ίσως θα μπορούσε να συγκριθεί με τον Τσαουσέσκου. Έτσι, ίσως θα μπορούσε να εξηγηθεί η προπαγανδιστική παράνοια υπέρ της Αλβανίας, ως χώρας ορμητικής οικονομικής ανάπτυξης που συναντούμε στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια της εποχής.

Οι ξένοι δικαιολογούσαν την καταστολή της ελευθερίας και της αλήθειας στην Αλβανία βασιζόμενοι σε μία απλή προπαγανδιστική απάτη: επειδή στην Αλβανία δεν υπήρχε κεφάλαιο και δεν ίσχυε ο νόμος της υπεραξίας, σύμφωνα με την μαρξιστική σκέψη, τα κατασταλτικά μέτρα είναι απάντηση στις εξωτερικές απειλές. Η Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα, με την οποία η Αλβανία την εποχή εκείνη ήταν μέλι-γάλα, υπήρξε ένα διαστρεμμένο κακέκτυπο των σταλινικών εκκαθαρίσεων: Ο Στάλιν εξολόθρευσε τη σοβιετική αιρετική διάνοηση σταδιακά και μεθοδικά, ο Μάο την εξόντωσε ριζικά. Ο Χότζα συνδύασε δαιμονικά και τους δύο τρόπους. Ο μαρξιστικός επιθετικός δυισμός που τηρήθηκε έως το τέλος: «ή εμείς ή οι εχθροί μας» συντηρούσε την ψύχωση μιας διαρκούς ταξικής γενοκτονίας σε όλη την ανατολική αυτοκρατορία.

Την 11η Απριλίου 1985, ο αλβανός δικτάτορας Ενβέρ Χότζα απεβίωσε και στη θέση του ανήλθε ο Ραμίζ Αλία (Ramiz Alia), ο οποίος ωχριούσε,

σε σύγκριση με τον προκάτοχό του, στη γοητεία και στη βιαιότητα. Η χώρα κυλούσε προς τα μπρος, λόγω της κεκτημένης ορμής. Ο Αλία, απρόθυμα εκκίνησε τις μεταρρυθμιστικές διαδικασίες, σύμφωνα με το γκορμπατσοφικό πρότυπο, χωρίς να αντιληφθεί τη δυναμική των εξελίξεων. Η αλβανική κοινωνία, όπως όλες οι ανατολικές, αλλά σε σημείο θανάσιμο, ήταν αποχαυνωμένη, απονεκρωμένη και σε απόλυτη καταστολή.

Ο Αλία ενέπνεε ορρωδία και έλπιση. Τελικά, δεν μπόρεσε να πείσει ούτε να εξαπατήσει τους Αλβανούς, οι οποίοι είχαν συνηθίσει σε ένα σύστημα πιο άγριο και πιο ισοπεδωτικό. Η πολιτική του ήταν λίγη. Όταν και ο ίδιος επισήμανε, παραδεχόμενος την μειονεξία του, ότι ήταν πολύ μικρός σε σχέση με τον Χότζα –και έλεγε την αλήθεια– δήλωνε και την καταδίκη του. Έχανε τους θαυμαστές του, ενώ προκαλούσε αποστροφή στους αντίπαλους, οι οποίοι τον θεώρησαν του χεριού τους. Οι Αλβανοί αυτόν ήθελαν, έναν μικρό δικτάτορα για να τον νικήσουν.

Το φθινόπωρο του 1987 τρεις νεαροί Βορειοηπειρώτες αποπειράθηκαν να δραπετεύσουν. Οι συνοριοφύλακες τους αντελήφθησαν και τους εκτέλεσαν εν ψυχρώ, επί τόπου. Στη συνέχεια, προς παραδειγματισμό και εκφοβισμό, λοιδορούσαν και βεβήλωναν τους νεαρούς νεκρούς, προσδένοντας σε αγροτικό τρακτέρ τις σορούς τους τις οποίες για δύο μέρες περιφέρον από χωριό σε χωριό της Δερόπολης. Από το 1964, με τον απαγχονισμό και έκθεση σε δημόσιο χώρο του κατηγορούμενου για τρομοκρατία Αναστάσιου Μάρη στα Βρυσερά ήταν η δεύτερη φορά που το σύστημα με επιδεικτική εκδικητική manía και αηδή βαρβαρότητα συμπεριφερόταν κατά των Βορειοηπειρωτών, θυμίζοντας συνθήκες μεσαίωνα.

Την ίδια περίοδο στην Αθήνα διεξάγονται ατέρμονες νομικές και πολιτικές συζητήσεις για το εάν η Αλβανία εξακολουθεί να είναι για την Ελλάδα χώρα «εχθρική» ή όχι, μετά την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 28ης Αυγούστου 1987, μια συζήτηση στείρα, που δεν οδηγούσε πουθενά. Η υπόθεση αυτή, ξεπερασμένη από τις γεωπολιτικές εξελίξεις και την ανάπτυξη των διμερών σχέσεων, πότε ως διπλωματικό ταμπού και πότε το αντίθετο, λειτουργεί ως ανάσχεση άλλων διπλωματικών πρωτοβουλιών. Το μαρτυρεί αυτό από το μακρινό 1966, για πρώτη φορά ο Θ. Ρέντης, υιός του Κωσταντίνου Ρέντη, θεωρώντας την «εμπόλεμο κατάσταση μια ανωμαλία δια την οποία δεν ευθύνεται η Ελλάς, αλλ' η οποία πρέπει πάντως κάποτε να λήξη».

Τον Οκτώβριο του 1989, η Ανατολική Γερμανία έμοιαζε ηφαίστειο έτοιμο να εκραγεί. Στη Λειψία διοργανώθηκε τεράστια διαδήλωση 50.000 ατόμων, η οποία ήταν η ογκωδέστερη και η μεγαλύτερη που γνώριζε η χώρα. Στις 9 Νοεμβρίου 1989 το Τείχος του Βερολίνου έπεσε και αυτό συμβόλιζε την οριστική κατάρρευση του ανατολικού στρατοπέδου και το

τέλος της 50-ετούς διαίρεσης Δύσης και Ανατολής. Έναν μήνα αργότερα, στις 24 Δεκεμβρίου 1989 οι εξεγερθέντες Ρουμάνοι εκτέλεσαν με συνοπτικές διαδικασίες τον Νικολάε Τσαουσέσκου και τη σύζυγό του Έλενα. Το απολυταρχικό καθεστώς της Ρουμανίας έπεσε επίσης. Το Σιδηρούν Παραπέτασμα δεν υφίστατο πια. Η αλβανική κομμουνιστική ηγεσία πανικοβλήθηκε με το άκουσμα της αποκρουστικής εκτέλεσης του ζεύγους Τσαουσέσκου στο Βουκουρέστι.

Τη χαριστική βολή στο αλβανικό κραταιό σύστημα έδωσαν τα γεγονότα της 2ης Ιουλίου 1990 όταν 4.785 αγανακτισμένοι δημότες των Τιράνων εισήλθαν βιαίως στον προαύλιο χώρο των δυτικών πρεσβειών και ζήτησαν προστασία και πολιτικό άσυλο από τις κυβερνήσεις των χωρών αυτών. Το φαινόμενο ήταν νεοφανές στα χρονικά του Ψυχρού Πολέμου, αλλά το αλβανικό καθεστώς δεν μπορούσε να αντιδράσει πια.

Δύο μέρες αργότερα η εφημερίδα *Bashkimi* τούς χαρακτήριζε συλλήβδην χούλιγκαν, ενώ σε παλλαϊκό συλλαλητήριο αποδοκιμασίας στα Τίρανα στιγματίστηκαν ως αποβράσματα και «αφόδευση του έθνους».

Στις 9 Δεκεμβρίου 1990 οι φοιτητές του πανεπιστημίου των Τιράνων κατήλθαν αυθόρμητα σε μαζικές και πολυήμερες κινητοποιήσεις, με αυτούς ενώθηκαν και οι ανθρακωρύχοι του Βαλίας, οι οποίοι ζητούσαν να τερματιστεί η αιώνια ηγεμονία του κομμουνιστικού κόμματος, ήτοι το τέλος του καθεστώτος.

Εξαναγκασμένη, η ύπατη κομμουνιστική εξουσία αποφάσισε να επιτρέψει την ίδρυση ανεξάρτητων πολιτικών σχηματισμών. Η απολυταρχία και η αιώνια ηγεμονία των κομμουνιστών έπεφτε, το καθεστώς κατέρρεε υπό το κράτος του πανικού. Στις 14 Δεκεμβρίου 1990 συμπολιτευόμενη εφημερίδα δημοσίευε την ίδρυση του πρώτου αντιπολιτευτικού πολιτικού κόμματος στην Αλβανία, αλλά καταδίκασε με πάθος τις βιαιότητες στη Σκόδρα και Καβάγια μερικές μέρες πριν, όπου εξαγριωμένοι πολίτες είχαν επιδοθεί σε λαφυραγωγίες και βανδαλισμούς.

Στις 5 Ιανουαρίου 1991, το Δημοκρατικό Κόμμα της Αλβανίας υπό το Σαλί Μπερίσα δημοσίευε το πρώτο τεύχος της εφημερίδας *Rilindja Demokratike*.

Η Ελλάδα παρακολουθεί απαθής τις εξελίξεις. Οι όποιες φωνές για αναθεωρητισμό και επανεξέταση των παλαιών διεθνών συνθηκών του εδαφικού καθεστώτος προκαλούσαν μόνον νοσταλγία για ένα παρελθόν που είχε παρέλθει.

ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ: Το 1990 αποτελεί σημείο καμπής για το βορειοηπειρωτικό ελληνισμό. Οι κοιμώμενες πολιτικές αντιπαραθέσεις του παρελθόντος αναζωπυρώθηκαν, οι ανατρεπόμενες τάξεις απέκτησαν φωνή και η συλλογική μνήμη εμπλουτίστηκε με νέα διάσταση.

Όλα αυτά συνέβαιναν σε αντίθεση με την απογοητευτική αποστράγγιση της περιοχής από το ανθρώπινο στοιχείο. Συντελούταν «η βελούδινη αποδιάρθρωση του ομογενειακού ελληνισμού της Αλβανίας» και συγχρόνως αυξάνονταν οι τάσεις της συνωμοτικής ερμηνείας της ιστορίας, αλλά και η νευρική παρήγε η ιδεολογική και πολιτική περιχαράκωση των δύο παλιών παρατάξεων: εθνικοφρόνων και αριστερών, οι οποίες επανέρχονταν ξανά στο προσκήνιο.

Τον Δεκέμβριο 1989, οι δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών Ελλάδας, Αντώνη Σαμαρά, τάραξαν τα λιμνάζοντα νερά της ελληνικής πολιτικής ζωής, όταν ευχήθηκε οι αδελφοί Βορειοηπειρώτες να εορτάσουν ελεύθερα τα Χριστούγεννα, όπως και ο ρουμανικός λαός, μία δήλωση που οδήγησε τα δύο μεγάλα κόμματα σε έντονες αντιπαραθέσεις.

Στις 11 Ιανουαρίου 1990 πραγματοποιήθηκε συλλαλητήριο από την Ιερά Σύνοδο στα προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών και πορεία στη Βουλή των Ελλήνων και στην αλβανική πρεσβεία όπου συγκεντρώθηκε πλήθος κόσμου, ενώ τον Απρίλιο σημειώθηκαν οι πρώτες απόπειρες παράνομης εισόδου Βορειοηπειρωτών στην ελληνική πρεσβεία στα Τίρανα.

Η έξοδος των Βορειοηπειρωτών προς την Ελλάδα συνεχίστηκε τους επόμενους μήνες με ελεγχόμενο ρυθμό, ενώ μικρός αριθμός αυτών αντεπέστρεφε στην Αλβανία. Η ΕΟΚ χορήγησε προς την Ελλάδα οικονομική βοήθεια ύψους 500.000 ECU, ενώ η ελληνική κυβέρνηση προτίθετο σοβαρά να υποβάλει έκθεση στην Κοινότητα για την πορεία της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Αλβανία, ώστε να δοθεί πρόσθετη βοήθεια. Διαφοροποιημένος από την επίσημη πολιτική, ο βουλευτής του ΠΑΣΟΚ Στέλιος Παπαθεμελής, επισήμανε τον κίνδυνο μίας επερχόμενης εθνικής τραγωδίας με θύματα τους βορειοηπειρώτες αδελφούς. Κατά τρόπο ανεξήγητο, μεγάλη εφημερίδα της ομογένειας στις ΗΠΑ σε ανυπόγραφο κύριο σχόλιο της σύνταξης τόνιζε ότι «οι νέοι Έλληνες πολίτες (σ.σ. οι εκ Βορείου Ηπείρου εκπατριστησόμενοι Ηπειρώται) θα μπορούσαν να εγκατασταθούν στην περιοχή της Θράκης, δίνοντας και μια λύση στα γνωστά δημογραφικά προβλήματα της περιοχής».¹²

Κατά την επίσκεψη του έλληνα Πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Μητσοτάκη στα Τίρανα (12 Ιανουαρίου 1991, ήταν ο πρώτος δυτικός πρωθυπουργός που επισκεπτόταν την αλβανική πρωτεύουσα), οι αλβανοί δημοσιογράφοι έγειραν θέμα Τσάμηδων και ο Πρόεδρος Ραμίζ Αλία τους σιγόνταρε, κατά λανθάνοντα τρόπο, αλλά εισέπραξε το απόλυτο «όχι!» του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Στις 13 Ιανουαρίου επισκέφτηκε τη

¹² Βασιλείου Κυράνη. *Ελληνο-ηπειρωτικά*, Τόμος Γ. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μαϊάνδρος χ.χ. σ. 2268.

Δερβιτσιάνη και αποθεώθηκε από χιλιάδες κόσμου που είχαν καταφτάσει από τα ελληνικά χωριά .

Στη συνέχεια οι εξελίξεις είναι καταγιστικές.

Στις 11 Ιανουαρίου 1991 ιδρύθηκε η Δημοκρατική Ένωση Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας - Ομόνοια (ΔΕΕΕΜ) στη Δερβιτσιάνη με ευρεία κοινωνική εκπροσώπηση και στις 22 Φεβρουαρίου 1992 το Υπουργείο Δικαιοσύνης της Αλβανίας ενέκρινε την καταστατική ίδρυσή της. Στις 8 Φεβρουαρίου 1992 ιδρύθηκε το Κόμμα Ένωσης Ανθρώπινων Δικαιωμάτων (ΚΕΑΔ), υποστηριζόμενο από την Ομόνοια, με σκοπό την εκπροσώπηση των δικαιωμάτων όλων των εθνικών μειονοτήτων της χώρας. Η αλβανική αντίδραση ήταν επιφυλακτική, και στο άμεσο μέλλον η οργάνωση ταυτίστηκε με τα βορειοηπειρωτικά σωματεία που δρούσαν στο εξωτερικό, «το απόστημα των οποίων έπρεπε να εξαλειφθεί».¹³

Για πρώτη φορά στη νεότερη ιστορία της η Ελληνική Εθνική Μειονότητα εξέλεξε πέντε βουλευτές στις πρώτες πολυκομματικές εκλογές της 31ης Μαρτίου 1991 διά της Ομόνοιας, 2 στις εκλογές της 22ης Μαρτίου 1992 διά του ΚΕΑΔ (υποστηριζόμενο από την Ομόνοια), 1 στις εκλογές της 26ης Μαΐου 1996, 1 στις εκλογές της 29ης Ιουνίου 1996, 3 στις εκλογές της 24ης Ιουνίου 2001 και 2 στις εκλογές της 3ης Ιουλίου 2005 διά του ιδίου κόμματος. Στη συνέχεια βουλευτές ελληνικής καταγωγής εκλέχθηκαν με τα μεγάλα αλβανικά κόμματα.

Ύστερα από πολύμηνη άρνηση του αλβανικού κράτους, ο Πατριαρχικός Έξαρχος Αναστάσιος κατέφθασε στα Τίρανα την 16η Ιουλίου 1991 και στις 2 Αυγούστου 1992 ενθρονίστηκε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Αλβανίας ως προκαθήμενος. Ο εμβληματικός αρχιεπίσκοπος, ο οποίος υπερέβη κατά πολύ τα όρια της θρησκευτικής του αποστολής με το ανθρωπιστικό έργο που προσέφερε στην Αλβανία, παρέμεινε στον θρόνο έως τον Ιανουάριο 2025 όταν εκδήμησε. Κατά τη διάρκεια της 30-ετούς διακονίας του ως αρχιεπίσκοπος υπήρξε ίσως ο κύριος αποσβεστήρας των επικίνδυνων διπλωματικών και πολιτικών κραδασμών στις διμερείς σχέσεις.

Τον Μάρτιο του 1992 η εφημερίδα *Το Βήμα* διέβλεπε αιτία ανάφλεξης στη Βόρειο Ήπειρο τη νίκη του Σαλί Μπερίσα στις εκλογές (22 Μαρτίου

¹³ Τα βορειοηπειρωτικά σωματεία αποτέλεσαν στόχο κατά καιρούς και των ίδιων των ελληνικών κυβερνήσεων. Το 1926 η ελληνική κυβέρνηση διέλυσε όλες τις Δωδεκανησιακές και Βορειοηπειρωτικές οργανώσεις, οι οποίες υφίσταντο εντός της επικρατείας της, ακόμη και αυτές που είχαν συσταθεί κατά την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας, ή εξυπηρετούσαν απλώς φιλανθρωπικούς σκοπούς. Το ίδιο συνέβη και κατά το διάστημα της στρατιωτικής δικτατορίας (1967-1974).

1992), και αυτό προκαλούσε εύλογη ανησυχία στην Αθήνα για την τύχη του ομογενειακού ελληνισμού,¹⁴ η οποία παρακολουθούσε αμέτοχη τις αλβανικές εξελίξεις. Στην περιοχή επικρατούσε διάχυτη αβεβαιότητα, φόβος, αντιθέσεις και προσδοκίες για ανάπτυξη και ευημερία.

Η άνοδος της κυβέρνησης Μπερίσα ανέδειξε, πράγματι, πολλούς από τους συγκρουσιακούς δαίμονες του παρελθόντος, οι οποίοι παρέμεναν αδήλωτοι, εν υπνώσει ή υπερκαλύπτοντο από το ιδεολογικό πέπλο του κομμουνιστικού καθεστώτος. Η ελληνική εθνική μειονότητα βρέθηκε σε κρίσιμη καμπή, η καθεστωτική αλλαγή δημιούργησε καινούργιες συνιστώσες. Παράλληλα με τον ενθουσιασμό για τις κοσμογονικές αλλαγές, εμφιλοχωρούσε ο αλβανικός μεγαλοϊδεατισμός: ένας στόχος ήταν ο εξαναγκασμός του ελληνικού στοιχείου να εγκαταλείψει τη χώρα και ο άλλος η ένωση με το Κόσοβο. Η Αθήνα ήταν σε εγρήγορση και σύμφωνα με αναλυτές της εποχής οι δύο αυτοί πυλώνες συνιστούσαν το νέο βραχυπρόθεσμο σχεδιασμό της εθνικής πολιτικής της Αλβανίας.¹⁵

Τα ιδρυθέντα σωματεία στην Αλβανία με καταστατική αιχμή την «αλύτρωτη Τσαμουριά» συνεπικουρούμενα από τη μακρόβια εφημερίδα *Zamëria* του Μπασκίμ Κουτσούκου - Bashkim Kucuku (Ιούλιος 1991) άλλαζαν άρδην το προϋπάρχον πλαίσιο των διμερών σχέσεων· ωσαύτως και κάποιες ελληνικές θέσεις για την επαναφορά –ως νοσταλγικό πόθο περισσότερο– του Πρωτόκολλου της Κέρκυρας ή και οι επικλήσεις άλλων διεθνών συμβάσεων που ωφελούσαν τα ελληνικά εθνικά δίκαια και τις οποίες εξέταζαν με μεγεθυντικό φακό στην Αθήνα, προκαλούσαν επίσης καχεξία στα Τίρανα.

Στις 8 Μαρτίου 1993 ιδρύθηκε (μετά από 52 χρόνια) το Προξενείο Αργυρόκαστρου με πρώτο πρόξενο τον Χρήστο Ιακώβου, ο οποίος, όμως, απελάθηκε στις 14 Απριλίου 1994, αντικαθιστάμενος από τον Βασίλη Μπορνόβα. Στις 24 Ιουνίου 1993 οι Αλβανοί απέλασαν κατά τρόπο βίαιο ως ανεπιθύμητο τον αρχιμανδρίτη Χρυσόστομο Μαυδώνη. Αμοιβαίως, το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας κήρυξε ανεπιθύμητους και απέλασε αλβανούς διπλωμάτες από την πρεσβεία Αθηνών.

Στις 10 Απριλίου 1994 στις 02:30 το πρωί, άγνωστοι εισήλθαν στο αλβανικό έδαφος, κοντά στο χωριό Επισκοπή και δολοφόνησαν έναν νεοσύλλεκτο 20 χρονών και τον διοικητή της εκπαίδευσης 34 χρονών. Ως

¹⁴ *Το Βήμα*, 29 Μαρτίου 1992.

¹⁵ Η τάση αυτή εκφραζόταν στον πολιτικό λόγο και τα δημοσιογραφικά κείμενα του διπλωμάτη και βουλευτή του Δημοκρατικού Κόμματος Αμπντί Μπαλέτα (Abdi Baleta), –εμφορούμενο από ρητορική άκρατου αλυτρωτισμού– διαλαμβανόμενα στον συλλογικό τόμο αναλέκτων *Shqiptarët përballë shovinizmit serbo-grek*. Tiranë: Shtëpia Botuese Koha 1995.

αντίποινα, δύο μέρες μετά, στις 12 Απριλίου 1994, σε μια οργανωμένη και ευρείας κλίμακας επιχείρηση η αλβανική αστυνομία, χωρίς εισαγγελικά εντάλματα, εισέβαλε σε σπίτια ανυποψίαστων Ελλήνων σε Αργυρόκαστρο και Αγίους Σαράντα και προσήγαγε μαζικά δεκάδες άτομα. Από τις πολλές προσαγωγές οι πέντε μετατράπηκαν σε συλλήψεις, στους οποίους αποδόθηκαν βαριές κατηγορίες. Οι πέντε κατηγορούμενοι οδηγήθηκαν στο δικαστήριο τη μέρα της Παναγίας, 15 Αυγούστου 1994 και η καταδικαστική απόφαση εκδόθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1994· η συνολική ποινή των καταδικασθέντων Βαγγέλη Παπαχρήστου, Θεόδωρου Μπεζάνη, Παναγιώτη Μάρτου, Κώστα Κυριακού και Ηρακλή Σύρμου ανέρχεται σε 36 έτη φυλάκισης. Οι τρεις καταδικασθέντες αποφυλακίσθηκαν στις 10 Μαρτίου 1995 με πενταετή αναστολή,¹⁶ ενώ οι δυο άλλοι νωρίτερα με προεδρικό διάταγμα. Τα γεγονότα του Απριλίου 1994 και η επακόλουθη «δίκη των πέντε της Ομόνοιας» προσέλαβε πολιτικές διαστάσεις. Οι εξελίξεις προκάλεσαν την έντονη αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης, των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών και των ΗΠΑ. Η Αθήνα απάντησε παγώνοντας τη βοήθεια της ΕΕ προς την Αλβανία, απέκλεισε τα σύνορά της με την Αλβανία και, μεταξύ Αυγούστου-Νοεμβρίου 1994, απέλασε περισσότερους από 115.000 παράνομους αλβανούς μετανάστες σε επιχειρήσεις με την ακόφημη ονομασία «Σκούπα».

Με τις ευρύτερες αναταράξεις που προκαλούσε η πολύκροτη δίκη δίχασε και την ίδια την αλβανική κοινωνία, η οποία ανησυχούσε για τη μεγάλη κοινότητα των αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, τα μεταναστευτικά εμβάσματα των οποίων ήταν λυτρωτική λύση για χιλιάδες χειμαζόμενα νοικοκυριά, αλλά κυρίως επειδή προκαλούσε έριδες και οδηγούσε τις δύο χώρες σε ποινικό και πολιτικό μιθριδατισμό.

Ο ελληνικός τύπος, ωστόσο, έντονα και συναισθηματικά φορτισμένος, εξέφραζε ζωνχές επιφυλάξεις για την ηθική βιωσιμότητα της απόφασης, ανύψωνε τους τόνους διαμαρτυρίας για το δικαστικό παρασκήνιο στην Αλβανία, στην οποία «καταδικάζονταν το κύρος του έθνους και συλλήβδην ο βορειοηπειρωτικός ελληνισμός».

Με αυτή την έννοια, η δικαστική υπόθεση δεν περιοριζόταν μόνο στο αμιγώς δικονομικό δίκαιο, αλλά δημιουργούσε ευρύτερες πολιτικές και διπλωματικές παρενέργειες και πολιτικούς κραδασμούς που επηρέαζε κυρίως έναν νέο ιδιαίτερα υπολογισμό πλέον παράγοντα στις διμερείς σχέσεις, τους αλβανούς μετανάστες στην Ελλάδα.

¹⁶ Στις 31 Δεκεμβρίου 1999 απεβίωσε ο Παναγιώτης Μάρτος, στις 5 Αυγούστου σκοτώθηκε ο Θεόδωρος Μπεζάνης και στις 1 Αυγούστου 2024 απεβίωσε ο Ηρακλής Σύρμος.

Για πολλά χρόνια, καμία δίκη δεν συγκίνησε τόσο πολύ την ελληνική και βορειοηπειρωτική κοινωνία, δεν προκάλεσε τόσα ηθικά διλήμματα, δεν γέννησε τόσες αμφιβολίες, και δεν εξέθρεψε τόσες καθολικές ανησυχίες και πάθη, ενώ υπονόμεισε επικίνδυνα και για πολλά χρόνια τις διμερείς σχέσεις, αποτελώντας κρίσιμο σταθμό στην πρόσφατη διπλωματική και πολιτική ιστορία των δύο χωρών.

Η ίαση των τραυμάτων αυτών απαίτησε πολλά χρόνια.

Στις 12 Δεκεμβρίου 1994 απεβίωσε ο Μητροπολίτης Κονίτσης Σεβαστιανός, ο οποίος υπήρξε ο ισχυρότερος πόλος άσκησης πίεσης στις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις για την προστασία των εθνικών δικαιωμάτων των Βορειοηπειρωτών.

Σε κλίμα όχι ιδιαίτερα ευνοϊκό, στις 21 Μαρτίου 1996 ο Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωστής Στεφανόπουλος επισκέφθηκε την Αλβανία· υπογράφηκε το Σύμφωνο Φιλίας, Συνεργασίας, Καλής Γειτονίας και Ασφαλείας μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Δημοκρατίας της Αλβανίας, το οποίο κυρώθηκε από τη Βουλή των Ελλήνων στις 13 Ιανουαρίου 1998.

Στις 1 Σεπτεμβρίου 1998 ιδρύθηκε το Προξενείο Κορυτσάς, παρισταμένου του υπουργού Εξωτερικών, Θεόδωρου Πάγκαλου· πρώτος πρόξενος υπήρξε ο Νικόλαος Γαρίδης. Αμοιβαίως, οι Αλβανοί ίδρυσαν προξενεία σε Ιωάννινα και Θεσσαλονίκη.

Στις τοπικές εκλογές του 2000 της Χιμάρας παρατηρήθηκε κλίμα βίας και τρομοκρατίας με αποτέλεσμα τις έντονες διαμαρτυρίες από την βορειοηπειρωτική ομογένεια. Ο υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Παπανδρέου δήλωνε:

Η Αθήνα θεωρεί καθοριστική για την περαιτέρω στάση της την συμπεριφορά των αλβανικών αρχών απέναντι στο ελληνικό στοιχείο. Και θα ασκήσει κάθε νόμιμο μέσο για την προστασία των δικαιωμάτων της μειονότητας.¹⁷

Στο ίδιο κλίμα και ο Θεόδωρος Πάγκαλος:

Η Ελλάδα είναι προσεκτική, υπεύθυνη, συνεπής. Δεν είναι αδύναμη, δεν είναι αδιάφορη, κανείς να μην παρεξηγήσει τη δυνατότητά μας να επιβάλλουμε το δίκαιο, αν χρειαστεί, όσο και αν ευχόμεθα να μην το πράξουμε. Εμείς ανοίξαμε την αγκαλιά μας και συμπαρασταθήκαμε στις δύσκολες στιγμές του αλβανικού λαού. Δώσαμε ψωμί, δουλειά, βοήθεια,

¹⁷ Παπαχρήστος, σ. 302.

αλληλεγγύη, συμπαράσταση· αποκαταστήσαμε την τάξη όταν εκεί είχε εγκαταλειφθεί.¹⁸

Την ίδια περίοδο η Ομόνοια κατάγγειλε επανειλημμένως απαγωγές με στόχο την καταβολή λύτρων, δημόσιους ξυλοδαρμούς, βιαιοπραγίες, κλήσεις σε αστυνομικά τμήματα χωρίς εισαγγελική εντολή, εκβιασμούς, κλοπές και αρπαγές περιουσιών.

Το μεγάλο πρόβλημα του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού και της επιβιώσής του, όμως, είναι η μη αναστρέψιμη αφαιμάξη του πληθυσμού, η οποία άρχισε από το 1919· την περίοδο 1919-22 είχαν εγκαταλείψει την περιοχή 403 οικογένειες Βορειοηπειρωτών αποτελούμενες από 1352 άτομα, την περίοδο 1945-1990 περίπου 4500 βορειοηπειρώτες πολιτικοί πρόσφυγες ζήτησαν καταφύγιο εξαιτίας των πολιτικών προγραφών, ενώ η μαζική φυγή κορυφώθηκε την περίοδο 1992-1998.

Συγχρόνως, σύμφωνα με επίσημες πηγές του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, τον Νοέμβριο 2024 στην Ελλάδα είχαν εκδοθεί 395.000 άδειες διαμονής εν ενεργεία αλβανών πολιτών· από το 1991 μέχρι τότε περίπου 70.000 παιδιά, Βορειοηπειρωτών και αλλογενών από την Αλβανία, είχαν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια με γέννηση ή με σπουδές στην Ελλάδα. Ο αριθμός των αλβανών ενηλίκων μη ομογενών που είχαν αποκτήσει ιθαγένεια διά πολιτογραφήσεως, ανερχόταν μόνον σε 16.736. Κατά καιρούς ο αριθμός των αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα είχε ανέλθει σε περίπου 1.000.000. Η μετανάστευση Αλβανών στην Ελλάδα, παρ' όλες τις αρχικές εντάσεις, μακροπρόθεσμα απεδείχθη ευεργετική για την Ελλάδα και την οικονομία της (και για την Αλβανία, βεβαίως) καθώς η ένταξή τους έγινε χωρίς όρους θρησκευτικού ή εθνικού καταναγκασμού.

ΕΡΓΑΛΕΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑ: Ως εξυπακουόμενος όρος και προς εξόριση της λήθης, τα έγγραφα των αρχειακών συλλογών συνιστούν πάντα τον ασφαλέστερο τρόπο ανάδειξης της πραγματικής διάστασης των ιστορικών γεγονότων. Γι' αυτό παραθέσαμε τα πιο αντιπροσωπευτικά.

Αλλά η ιστορία -για όποιον έχει την συναίσθηση της αδιάκοπης αλληλουχίας και της ροής των γεγονότων- πολλές φορές ορίζεται από στοιχεία αφανή και αδόκητα, από ψυχολογικά κίνητρα, επίσης αμελέτητα, από ιταμότητα και ατομικές πικρίες και δράματα, από ματαιοδοξίες ή φιλοδοξίες, συγκυρίες απροσδόκητες, από εντυπώσεις παραπλανητικές,

¹⁸ Παπαχρήστος. σ. 302.

αντιδράσεις αλλόκοτες, από ποταπές μνησικακίες, αιφνιδιαστικές μεταστροφές, εξάψεις στιγμιαίες, αδιαφορίες, ανθρωπινή βλακεία και απύθμενη ανοησία, αδιαφορίες, προσωπικές, οικογενειακές ή κοινωνικές καταβολές, ψυχικές παρακρούσεις και όλα αυτά δεν διαλαμβάνονται στα αρχεία ούτε είναι προβλέψιμα. Αλλά –εικάζεται και έτσι είναι– η αλήθεια μίας άποψης είναι μέρος της ωφελιμότητας. Τα ιστορικά στοιχεία είναι μεταβλητά, καθώς σε τέτοια βιβλία εμφιλοχωρούν αναπόφευκτα αβλεπτήματα και παραλείψεις, τα οποία καλούνται να συμπληρώσουν οι επόμενοι ερευνητές.

Το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου συνιστά βιωμένη μνήμη για τον συγγραφέα ο οποίος υπήρξε συνοδοιπόρος των πολιτικών γεγονότων από τα μέσα της δεκαετίας του '60.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΙΑΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ: Ο συλλογικός τόμος είναι μια γρήγορη περιδιάβαση και επανάγνωση της ιστορίας των σχέσεων Ελλάδας και Αλβανίας τον 20ό αιώνα. Για τον στοχασμό και την ανάδειξη της επιστημονικής αλήθειας, χρησιμοποιήσα κυρίως πρωτογενές αρχειακό υλικό από διάφορες αρχειακές συλλογές κυρίως στην Ελλάδα, και λιγότερα και στην Αλβανία. Στη συλλογή διαλαμβάνονται: 21 πρωτογενή τεκμήρια από αδημοσίευτες πηγές: αρχειακές συλλογές Ελλάδας και Αλβανίας, 71 δημοσιογραφικά κείμενα από τον ελληνικό ημερήσιο και περιοδικό τύπο, 30 έγγραφα από ιστορικά ανάλεκτα, ενώ παρεμβάλλονται και αναστοχαστικές αναλύσεις του γράφοντος για ενότητες που χρήζουν περισσότερη πληροφόρηση και στοιχεία του ιστορικού πλαισίου. Ο τόμος υποστηρίζεται από εκτενή υπο-σημειωτικό επεξηγηματικό μηχανισμό, απαραίτητο οδηγό διασάφησης πρωταγωνιστών και γεγονότων.

Τα τεκμήρια από τον τύπο, οι εκδιδόμενες πηγές, οι δημόσιες δηλώσεις και τοποθετήσεις των πολιτικών συνιστούν το οικοδόμημα της δημόσιας διπλωματίας (το προσκήνιο). Το πρωτογενές υλικό συνιστά το πλάσμα της μυστικής διπλωματίας (το παρασκήνιο). Η διάσταση μεταξύ των δυο αυτών πλασμάτων συνιστά το κέρδος ή απεναντίας τη ζημιά του σκοπού της πολιτικής.

Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης στην κατεστημένη βιβλιογραφία κατίσχυσαν σωρεία μύθων, στερεοτύπων και θεωριών συνωμοσιολογίας, οι οποίες καταρρίπτονται ενώπιον της αποδεικτικής ισχύος των αρχειακών τεκμηρίων.

Ο σημερινός αναγνώστης δεν είναι ακόμα συνηθισμένος στις άβολες αλήθειες των αρχειακών εγγράφων· αυτό επιζητεί περαιτέρω χειραφέτηση της κοινωνικής συνείδησης, περισσότερη ανεκτικότητα και αποδοχή της ιστορικής αλήθειας και ιδίως περισσότερους συμβιβασμούς, στοιχείο απαραίτητο για τη συλλογική εξέλιξη της κοινωνίας.

Αντιλαμβανόμενοι έτσι την ιστορική έρευνα, καθιστάμεθα όλο και πιο πεπεισμένοι ότι η ιστορία, κατά μία έννοια, δεν μπορεί να προσλαμβάνεται πάντα ως προοδευτική μορφή κοινωνικής συνείδησης, αφού μαζί με τους ήρωες που θυσιάσθηκαν για τον εξανθρωπισμό της κοινωνίας, συνυπάρχουν και τα εξαμβλώματα που επιδίωξαν την αποκτήνωσή της.

Αποφύγαμε ενσυνειδήτως τα απομνημονευματογραφικά βιβλία (εξαιρούμενης μιας αναφοράς έλληνα πρέσβη, ελλείψει άλλων αποδεικτικών για την προκείμενη ενότητα), τις αυτοβιογραφικές ή προφορικές μαρτυρίες των πρωταγωνιστών -όπου είναι διάχυτη η ιδεολογική και η πολιτική στόχευση- καθώς, πέρα από τη χρονική διάσταση, συνήθως επιδιώκουν να υπερασπισθούν την αλήθεια του γράφοντος, εκπορευόμενη από τη βιωματική τους μνήμη, συνήθως επιλεκτική και με εμφανή και αποδεδειγμένη τη διαστροφή, να ικανοποιήσουν το εγκλωβισμένο πάθος τους ή να αποσείσουν τις ευθύνες και να αποκαταστήσουν την υστεροφημία τους, ή κιόλας να κατηγορήσουν τους αντιπάλους τους. Η ετεροχρονισμένη αλήθεια των πρωταγωνιστών των απομνημονευμάτων πάντα διεκδικεί τεκμήρια αυθεντικότητας. Όλοι -ή συνήθως όλοι- αναφερόμενοι σε απόψεις ανεπίδεκτων αμφιβολιών, αποσκοπούν να επηρεάσουν την ιστορική μνήμη και να εκβιάσουν την αδυσώπητη ροή της ιστορίας. Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, εάν οι συγγραφείς τους γνώριζαν ότι κάποια στιγμή θα αποχαρακτηρίζονταν οι αρχειακές συλλογές και θα αποκαλύπτονταν οι πραγματικές διαστάσεις των γεγονότων, στα οποία αυτοί πρωτοστάτησαν, δηλαδή θα καταλυόταν εκκωφαντικά το αρχειακό απόρρητο και το απόρθητο πολιτικό και ιδεολογικό τους οικοδόμημα, δεν θα είχαν συγγράψει όλη αυτή τη φαντασιόπληκτη και άγονη φλυαρία.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ: Τα τεκμήρια είναι συγκροτημένα με αυστηρά χρονολογική τάξη, εισαγόμενα με αρχικούς κωδικούς: εεεεμμη ήτοι 19210911 (με αντιστροφή ημέρας μήνα και έτους, 11 Σεπτεμβρίου 1921), προς διευκόλυνση του αναγνώστη για γρήγορη παραπομπή σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Κατά τη μεταφορά των εγγράφων τηρήσαμε απαρέγκλιτα τον καθιερωμένο τρόπο γραφής των πηγών, ήτοι το συμβατικό ορθογραφικό σύστημα της ελληνικής της εποχής, την έντονη και πλαγιά γραφή, την υπογράμμιση και όλα τα λοιπά σημάδια, αποκαθιστώντας μόνον τις κραυγαλέες τεχνικές παραδρομές ή τα λάθη του τυπογραφείου, μετατρέποντας μόνον τα τεκμήρια στο μονοτονικό σύστημα, όπως αυτό καθιερώθηκε το 1982.

Σταύρος Γ. ΝΤΑΓΙΟΣ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)

Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

ΓΑΚ-ΚΥ, Αρχείο Υπουργείου Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων

Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή/Αρχείο Ευάγγελου Αβέρωφ

(ΙΚΚ/ΑΕΑ)

Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή/Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή

(ΙΚΚ/ΑΚΚ)

Ίδρυμα Κωνσταντίνου Καραμανλή/Αρχείο Κωνσταντίνου Τσαλδάρη

(ΙΚΚ/ΑΚΤΣ)

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών (Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε.)

Arkivi i Institutit të Historisë (AIH)) [Αρχείο Ιδρύματος Ιστορίας] (Αλβανία)

Arkivi i Komitetit Ekzekutiv të Këshillit Popullor të Gjirokastrës [Αρχείο της Εκτελεστικής Επιτροπής του Λαϊκού Συμβουλίου Αργυρόκαστρου] (ΑΚΕΚΡΓ)

Arkivi i Ministrisë së Punëve të Brendshme (AMPB) [Αρχείο του αλβανικού Υπουργείου Εσωτερικών] (Αλβανία)

Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme (AMPJ) [Αρχείο του αλβανικού Υπουργείου Εξωτερικών] (Αλβανία)

Arkivi Qendror i Shtetit (AQSH) [Κεντρικά Αρχεία του Κράτους] (Αλβανία)

Public Record Office (PRO), σειρές War Office (WO) και Foreign Office (FO) 371, (1944-1945)

United States National Archives (USNA), σειρές 875, 868, έτη 1944-1970

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

Αρχεία Γενικού Επιτελείου Στρατού 6 (ΑΓΕΣ).

- Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*. Αθήνα: ΔΙΣ 1997.
- Ιστορικό Αρχείο Κ.Κ.Ε. εσ., «Ο Εμφύλιος Πόλεμος», εφ. *Αυγή*, Δεκέμβριος 1979-Ιανουάριος 1980.
- Κόντης Βασίλειος (επιμ.). *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. I (1897-1918). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & ΣΙΑ ΑΕ 1997.
- Κόντης Βασίλειος (επιμ.). *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. II (1919-1921). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & ΣΙΑ ΑΕ 1997.
- Κόντης Βασίλειος (επιμ.). *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. III (1922-1929). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & ΣΙΑ ΑΕ 1997.
- Κόντης Βασίλειος (επιμ.). *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. IV (1930-1940). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & ΣΙΑ ΑΕ 1997.
- Κόντης Βασίλης – Σφέτας Σπυρίδων. *Εμφύλιος πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγάρικα αρχεία*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 1999.
- Κόντης Β., Μουρέλος, Γ., Παπούλιας, Κ., Προζουμετσόκοφ, Μ. Γ., Σμυρνόβα, Ν. Ντ., Τομιλίνα, Ν. Γ., *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2003.
- Ματθαίου Άννα – Πολέμη Πόπη. *Η εκδοτική περιπέτεια των ελλήνων κομμουνιστών, Από το βουνό στην υπερορία 1947-1968*. Αθήνα: Βιβλιόραμα – ΑΣΚΙ 2003.
- Μπέτζιου Ηλία. *Πανηπειρωτική Ομοσπονδία Αμερικής: Ο εθνικός Αγώνας των Ηπειρωτών της ξενιτειάς*. Νέα Υόρκη 2010.
- Παπαχρήστος Βαγγέλης. *Η Εθνική Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία: Ομονοιακή διαδρομή 1991-2021*. Άγιοι Σαράντα 2022.
- Τσουδερός Εμμανουήλ. *Ιστορικό Αρχείο 1941-1944*. τ. Α', Β', Γ'. Επιμέλεια Βιργινία Τσουδερού. Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκης 1990.
- Υφυπουργείον Τύπου και Πληροφοριών. *Η εναντίον της Ελλάδος επιβουλή*, Αθήνα 1947.
- Φαϊλάδη Χρήστου Γ. *Ανάλεκτα από το ημερολόγιο ενός συμβούλου τύπου «Σελίδες Αλβανίας»: Η δημοσιογραφία ως τεκμήριο Ιστορίας των Διπλωματικών Σχέσεων Ελλάδας-Αλβανίας 1992-1996*. Αθήνα: Εκδόσεις Λεμόνι 2023.
- Ψιμούλη Βάσω. *«Ελεύθερη Ελλάδα» / «Η φωνή της αλήθειας»: Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, Αρχείο 1947-1968*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο 2006.

- Foreign Relations of United States (FRUS), The Paris Peace Conference, 1919, τ. 3, FRUS 1949: The Near East and Africa, τ. 4, Washington 1977.
- Kondis Basili - Manda Eleftheria. *The Greek Minority in Albania – A Documentary Record* (1921-1993), Thessaloniki 1994.
- Misha, Kristaq (επιμ.). *Neofashistët grekë çrëpin e provokojnë: citata*. Tiranë: Botim i mesagjerisë së përgjithëshme të shtypit 1946.
- Plasari Ndreçi – Malltezi, Luan (επιμ.). *Politikë antikombëtare e Enver Hoxhës: Plenumi i 2-të i KQ të PKSH Berat 23-27 nëntor 1944: Dokumente*. Tiranë: Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave 1996.
- _____, (επιμ.). *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave 1945-1948: Dokumente*. Tiranë Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave 1996.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ, ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ, ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- Αποφάσεις της 12ης ολομέλειας του ΚΚΕ, Εισήγηση και τελικός λόγος του Νίκου Ζαχαριάδη*. Αθήνα 1945.
- Βαλκάνου Κώστα. *Από τα χέρια των ελευθερωτών στα νύχια της αλβανικής αστυνομίας*. Θεσσαλονίκη 1961.
- Βλαντάς Δημήτρης. *Εμφύλιος πόλεμος, ημίτομος 2*, τ. 2 και 3. Αθήνα 1979-1981.
- Βλάχος Άγγελος Σ. *Μια φορά κι ένα καιρό ένας διπλωμάτης*, Γ' Τόμος. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας χ.χ.
- Βοντίτσιος-Γούσιας Γιώργης. *Οι αιτίες για τις ήττες, τη διάσπαση του ΚΚΕ και της ελληνικής αριστεράς*. Αθήνα 1977.
- Δημητρώφ Γκεόργκι. *Σελίδες από το απόρρητο ημερολόγιο*, Επιλογή - Επιμέλεια Σπύρος Κουζινόπουλος. Αθήνα 1999.
- Ημερολόγιο στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα 1943-1945*, Εισαγωγή – σημειώσεις Βαγγέλης Ζούκας, Επιμέλεια Δημήτρης Θάνας. Αθήνα: Ωκεανίδα 2013.
- Ιωαννίδης Γιάννης. *Αναμνήσεις: Προβλήματα της πολιτικής του Κ.Κ.Ε. στην Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, επιμ. Αλέκου Παπαναγιώτου, Αθήνα 1979.
- Κυργιάννη Μιλτ.-Παπαδημητρίου, Παναγ. (Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης). *Η αντιφασιστική οργάνωση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία (1943-1944)*: Πολιτική στρατιωτική. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη 1982.
- Μπλάνα Γιώργη "Κίσσαβος". *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949: Όπως τα έζησα*. Αθήνα 1976.
- Παρτσαλίδης Μήτσος. *Διπλή αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης*. Αθήνα 1978.

Εανθόπουλος-Παλαμάς Χρ. *Διπλωματικό Τρίπτυχο*. Δεύτερη έκδοση. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Φίλων 1979.

Σύνδεσμος Συνταξιούχων Ελληνοδασκάλων Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας Νομού Αργυρόκαστρου. *Η Εθνική Ελληνική Μειονότητα Βορείου Ηπείρου στην Ενβεριανή καταγίδα, Μαύρη Βίβλος*, Βιβλίο Πέμπτο, Πρόλογος-Κατάταξη-Συγγραφή: Νίκος Υφαντής, Ιωάννινα 2011.

Τομαή, Φωτεινή. (Ιστορικό σημείωμα-Έρευνα-Σχόλια-Επιμέλεια). *Ο Γκράτσι γράφει για την ιταλική επίθεση κατά της Ελλάδας*. Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση 2008.

Χότζα Ενβέρ. *Δύο φίλοι λαοί*, Τίρανα: 8 Νοέμβρη 1985.

Χρυσοχόου Αθανασίου Ι. *Η Ελληνοαλβανική Συνεννόησης του 1944 δια την Ένωση της Αλβανίας με την Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ηπειρωτικής Εστίας 1952.

Frashëri Mehdi. *Kujtime (1913-1933)*. Tiranë: OMSCA-1, 2005.

The Memoirs of Ismail Kemal Bey. New York 1920.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βερέμης Θ. - Κουλουμπής Θ. - Νικολακόπουλος, Η (επιμ.). *Ο Ελληνισμός της Αλβανίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής Εξωτερικής Πολιτικής. Αθήνα: Ι. Σιδέρης 2005.

Γκράτσι Εμανουέλε. *Η αρχή του τέλους. Η επιχείρηση κατά της Ελλάδας*. Εστία: Αθήνα 1980.

Δαλιάνης Μενέλαος. *Η εθνική αντίσταση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία (1940-1944)*. Αθήνα 2000.

Δραγούμη Φίλιππου. *Προσοχή στη Βόρεια Ελλάδα 1945-1948*. Θεσσαλονίκη 1949.

_____, *Τα ελληνικά δίκαια στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης*. Θεσσαλονίκη 1949.

Κολλάρος Βασίλης. *Η μειονοτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου (1898-1933)*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων 2022.

Κόντης Βασίλης. *Ευαίσθητες ισορροπίες: Ελλάδα και Αλβανία στον 20ο αιώνα*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 1994.

Κύρου Αλέξη. *Ελληνική εξωτερική πολιτική*. Αθήνα: Εστία 1955.

Κύρου Αχ. Α. *Η νέα επίθεση κατά της Ελλάδος: Το ελληνικό πρόβλημα ενώπιον του Ο.Η.Ε. Ιανουάριος 1946-Δεκεμβρίου 1948*. Αθήνα: Αετός Α.Ε. 1949.

Μαντά Ελευθερία. *Οι Μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου 2004.

Μαρκέτος Μπάμπης Ι. *Οι ελληνοαμερικανοί: Ιστορία της ελληνικής ομογένειας των ΗΠΑ*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση και Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου 2006.

Μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής & Κονίτσης Σεβαστιανού. *Η εσταυρωμένη Βόρειος Ήπειρος*. Αθήνα: Έκδοσις Έκτη 1989.

Ντάγιος Σταύρος Γ. *Η διεθνής διάσταση της ρήξης Ε. Χοχχα – J.B. Tito και η λήξη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2004.

_____ *Η ελληνική γλωσσική παιδεία και ο πολιτισμός της εθνικής ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού ολοκληρωτισμού*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας 1995 (ανάτυπο).

_____ *Κυνηγώντας χίμαιρες: Αλβανοί πολιτικοί φυγάδες στην Ελλάδα (1945-1990)*. Θεσσαλονίκη: Literatus 2022.

_____ *Ελλάδα και Αλβανία, 50 χρόνια αμοιβαίας δυσπιστίας: Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και η Εθνική Ελληνική Μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, 1945-1991*. Θεσσαλονίκη: Literatus 2015.

_____ *Η αληθινή διάσταση της λευκής εκπαιδευτικής αποχής, Ο δικαστικός αγώνας των Βορειοηπειρωτών και η εξολόθρευση των πρωταγωνιστών (1925-1945): Από τα απόρρητα αλβανικά αρχεία*. Ηλεκτρονική έκδοση. Θεσσαλονίκη: Literatus 2022.

_____ *Έλληνες πρόσφυγες στην Αλβανία 1945-1990*. Θεσσαλονίκη: Literatus 2017.

_____ *Η διεθνής διάσταση της ρήξης Ε. Χοχχα - J. B. Tito και η λήξη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής 2004.

_____ *Ο Νίκος Ακριβογιάννης και η δίκη των αεροπόρων*. Θεσσαλονίκη: Literatus 2017.

Ρέντη, Κωνστ. Θ. *Το Βορειοηπειρωτικόν μετά την 1ην Νοεμβρίου*. Πρόλογος Αλεξ. Κ. Καραπάνου. Αθήνα Φεβρουάριος 1922.

Τσουδερός Εμμανουήλ. *Διπλωματικά παρασκήνια, 1941-1944*. Αθήνα: Εκδόσεις Αετός 1949.

Bërxfholi Arqile. *Minoritetet në Shqipëri (studim demografik)*. Tiranë 2005.

Boçi Sonila. *Minoritetet kombëtare në Shqipëri midis identitetit dhe integritetit*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë.

Fischer Bernd J. *Shqipëria gjatë luftës*. Tiranë: Çabej.

Jakomoni Françesko. *Politika e Italisë në Shqipëri*. Tiranë 2005.

Meta Beqir. *Shqipëria dhe Greqia 1949-1990: Paqja e vështirë*. Tiranë: Shtëpia Botuese Koçi 2004.

_____, *Tensioni greko-shqiptar 1939-1949*. Tiranë 2002.

Pipinelis Panayiotis. *Europe and the Albanian Question*, Chicago 1963.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αθηναϊκά Νέα

Απογευματινή

Αυγή

Βήμα

Βορειοηπειρωτικός Αγών

Βόρειος Ήπειρος

Βραδυνή

Ελευθερία

Ελεύθερον Βήμα

Ελεύθερος Κόσμος

Ελεύθερος Τύπος

Ελευθεροτυπία

Εμπρός

Εφημερίς της Κυβερνήσεως της

Ελληνικής Δημοκρατίας

Ημερίσια

Ηπειρωτικόν Μέλλον

Καθημερινή

Λαϊκό Βήμα

Νέα

Πατρίς

Πρωία

Ριζοσπάστης

Σκριπ

Σωτηρία

Ταχυδρόμος

Φωνή της Ομόνοιας

Bashkimi

Zëri i Popullit